ARTHUR LEHNING en het anarchisme

DE AS · NUMMER 18

DE AS

3e jaargang, nr. 18
nov/dec 1975

De As (anarcho-socialisties tijdschrift) verschijnt 6 maal per jaar en is een gezamenlijke uitgave van Pamflet en RAM

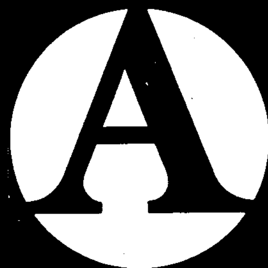
Jaarabonnement: *f* 10
Los nummer: *f* 2
Bestellen door storting op giro 255 38 50 tnv Pamflet, Groningen

Redaktie-adres:
Stichting uitgeverij RAM, Bickerstraat 2c Rotterdam (654849)

Administratie-adres:
Stichting Pamflet, pb 1333, Groningen

Redaktiekollektief:
Boudewijn Chorus, Anton Constandse, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Arthur Mendes-George, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer

Verder werkten mee:
Joke Hodtgrefe, Leonie Kwakkelstein, Hein van Schendel, Magda Sijmons, Kees Spaan

ARTHUR LEHNING EN HET ANARCHISME

HANS RAMAER

Begin januari krijgt de libertaire historikus Arthur Lehning een eredoktoraat, een laat huldebetoon aan de nu 76-jarige Bakoeninkenner van een regentendom dat slaafsheid nu eenmaal beter weet te waarderen dan opstandigheid. Lehnings historieswetenschappelijke uitgave van Bakoenins komplete geschriften kan slechts vergeleken worden met die van de Marx-Engels Werke (MEW), maar ook als teoretikus en propagandist van het anarcho-syndikalisme is zijn bijdrage aan de ontwikkeling van het libertaire socialisme van grote waarde gebleken. "Ik heb me nooit gerealiseerd wat ik deed" heeft Lehning eens gezegd (tegen Jan Rogier in Vrij Nederland, 1969), niettemin ontstaat er, terugblikkend op zijn aktiviteiten in de afgelopen halve eeuw, het beeld van een man die konsekwent partij koos tegen militairisme, bolsjewisme, kolonialisme en kapitalisme, en vòòr een libertair socialisme.

Lehning kwam in aanraking met het anarchisme via de anti-militairistiese dominee Bart de Ligt en de juriste Clara Meijer Wichman, die hij tijdens zijn ekonomiestudie in Rotterdam had leren kennen. In 1922 vertrok hij naar Berlijn, waar hij geschiedenis ging studeren. Daar maakte hij kennis met russiese anarchisten en syndikalisten als Schapiro, Maximoff, Voline, Berkman en Goldman.
Het kontakt met deze uit Sovjet-Rusland verdreven revolutionairen is van beslissende invloed geweest op Lehnings denken. Lenin en zijn partijgenoten hadden de raden, de grondslag van een vrije en socialistiese maatschappij vernietigd en vervolgens de libertairen vermoord of verbannen. Een belangrijke oorzaak van dit falen van het anarchisme in Rusland was niet alleen de stelselmatige vervolging door de bolsjewisten, maar evenzeer het onvermogen van de libertairen om tot organisatie van de arbeidersklasse te komen. Lehning onderkende scherp het gevaar dat het anarchisme als beweging ten onder zou gaan, als het geen wortels zou hebben in de dagelijkse strijd van de arbeidende klasse, als het zich zou beperken tot eties-filosofiese bespiegelingen. Vandaar dát hij zich verzette tegen een uitspraak als die van De Ligt dat anarchisten strijden voor de revolutie in de revolutie: "Wil het anarchisme niet een zwevend ideaal blijven en alleen een negatieve kritiek, dan moet het zich bewust tot taak stellen niet slechts voor de revolutie van de revolutie te strijden, maar allereerst voor de revolutie". (Anarcho-syndikalisme/1926). De stap naar een pleidooi voor een zelfstandige revolutionaire vakbeweging was daarom bijna vanzelfsprekend. Had Bakoenin al niet gesteld dat de arbeiders zich in hun hoedanigheid als arbeiders moesten verenigen?

ANARCHO-SYNDIKALISME

Een overwinning op het kapitalisme zou volgens Lehning niet mogelijk zijn als de arbeiders zich niet in de bedrijven zouden organiseren, bedrijfsraden zouden vormen en zelfstandig een ekonomiese organisatie zouden opbouwen. Syndikalisme dus, maar niet een syndikalisme van a-parlementaire sinjatuur dat op reformisten zou uitlopen, zoals eerder in Frankrijk was gebeurd, maar een anti-parlementair syndikalisme, dat doelbewust zou streven naar een maatschappij op libertaire grondslag. Lehning is dan ook steeds de propagandist geweest van het *anarcho-syndikalisme*, de verbinding van anarchisme en syndikalisme: "Wanneer het anarchisme na de revolutie niet weer een nieuwe autoriteit wil doen ontstaan, dan zal het zelf de ekonomiese organen moeten scheppen. die de produktie en konsumptie regelen. Daarom kunnen alleen de ekonomiese arbeidersorganisaties de grondslag zijn voor de anarchistiese maatschappij. De syndikalistiese praktijk wordt zodoende de anarchistiese teorie-in-aktie". (Anarcho-syndikalisme/1926).
In 1926, bij zijn terugkomst in Nederland trof Lehning binnen het syndikalistiese vakverbond NSV nogal wat weerstand aan tegen een anti-parlementaire opstelling. Tesamen met Albert de Jong richtte hij een Gemengd Syndikalistiese Vereniging (GSV) op, die zich op de grondslag van het anarcho-syndikalisme stelde. Drie jaar later vonden NSV en de anarcho-syndikalisten elkaar en werd Lehning redakteur van het nieuwe NSV-orgaan *Grondslagen*, een niet alleen inhoudelijk, maar ook in zijn vormgeving uitstekend libertair periodiek. Onder meer in zijn artikelen in dat tijdschrift en in het maandblad van de Duitse anarcho-syndikalisten *Die Internationale* gaf Lehning *richting aan het anarchisties denken.*

Uit zijn keuze voor het anarcho-syndikalisme bleek zijn vermogen om de libertaire beweging die na de imperialistiese wereldoorlog en het bolsjewisties verraad, ideologies op drift was geraakt, de weg te wijzen naar de bronnen: het anarcho-kollektivisme van Bakoenin. Anderzijds stelde Lehning zich ten doel het anarchisme te vrijwaren van de schadelijke invloeden van de Marxe staatsopvattingen en Lenins interpretatie daarvan.
Allereerst in *Anarchismus und Marxismus in der russischen Revolution* (1929) en nadien in andere geschriften wees Lehning op wat Bakoenin en Marx scheidde: "namelijk de vraag: moet de arbeidersklasse zich organiseren in een politieke partij met het doel de staat te veroveren om de produktiemiddelen te nationaliseren of moet door een revolutie de oude staatsinstelling worden vernietigd en deze vervangen door zelfbesturende, zich over het gehele sociaal-ekonomies leven uitbreidende raden... Bakoenin meende dat alleen op federalistiese grondslag door zulke organen, die de uitdrukking zijn van een direkte demokratie, werkelijk socialisme mogelijk zou zijn". (in een vraaggesprek met Frans Boenders, gepubliceerd in Streven, 1971) Marx streefde naar de verovering van de politieke macht en de enige maal dat hij van opvatting was dat de staat moest worden stukgebroken (in *De burgeroorlog in Frankrijk*) was hij onder de indruk geraakt van het federalisme van de Parijse Kommune van 1871. Lehning toonde aan dat dit geschrift van Marx een fremdkörper is in het 'wetenschappelijke socialisme' van Marx en dat Lenins interpretatie van dat geschrift evenzeer een fremdkörper is in diens teorie over de proleratiese staat: "In zijn beroemde brochure *Staat en revolutie* (1917) herhaalt (Lenin) ook de mening dat de staat moet worden afgeschaft, of juister dat hij zal afsterven, maar dat voordien een nieuwe staat zal moeten worden opgericht, die de naam draagt van de diktatuur van het proletariaat en op den duur burokraties en onderdrukkingskarakter zal verliezen". (Streven, 1970) In werkelijkheid liep de diktatuur van het proletariaat uit op de diktatuur van de partij, waardoor - aldus Lehning - de juistheid van Bakoenins woorden bevestigd werd: "De staat is onlosmakelijk verbonden met een bevoorrechte klasse, in laatste instantie met de burokratie; en een op de revolutie volgende diktatoriale macht zal onvermijdelijk een nieuwe staat in het leven roepen en aan een nieuwe klasse die opnieuw zal beginnen het volk uit te buiten". (Anarchisme en bolsjewisme/De Gids, 1970).
Vandaar ook dat Lehning zich de laatste jaren gekeerd heeft tegen de tussen trotskisme en anarchisme zwevende franse historikus Daniel Guérin, die een zgn. *libertair-marxisme* aanhangt. Lehning erkent dat veel van de teorieën van Marx, zoals het histories-materialisme, de rol van het proletariaat en de klassenstrijd van grote waarde is voor libertaire socialisten, maar dat men zich onmogelijk kan beroepen op Marx als het libertaire ideëen betreft. Het wezen van het anarchisme is de verbinding van vrijheid en socialisme, van individu en gemeenschap. Lehning: "Voor mij betekent socialisme uiteindelijk de grootst mogelijke vrijheid voor de persoonlijkheid. Zulk een socialisme veronderstelt natuurlijk een zekere bewustwording in de enkeling of in groepen, in de loop van een kultuurproces. Maar de weg naar de vrijheid gaat via de solidariteit, het is een dialekties proces. Vrijheid behoort in dit verband tot een sociale kategorie". (in een vraaggesprek met Anton Constandse, gepubliceerd in De Gids, 1967).

Hebben de opvattingen van Bakoenin een overheersende rol gespeeld in Lehnings bijdrage aan de anarchistiese teorievorming van de afgelopen halve eeuw, ook in zijn histories-wetenschappelijk werk staan de geschriften van Bakoenin centraal. In het midden van de jaren 20 maakte Lehning in Wenen kennis met de grote Bakoenin-biograaf Max Nettlau, die in het bezit was van de nagelaten archieven van de russiese revolutionair. Toen in 1935 door professor Posthumus het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) werd opgericht, verhuisde dit archief naar Amsterdam. Lehning werd medewerker aan het instituut en vatte het plan op de volledige geschriften van Bakoenin, voorzien van annotaties, uit te geven. Eerst aan het eind van de jaren 50 werd dit idee gerealiseerd en sindsdien zijn met steun van ZWO vijf delen van de *Archives Bakounine* (bij de Leidse uitgeverij Brill) verschenen.
Met deze uitgave, in zekere zin zijn levenswerk, wil Lehning aantonen hoe Bakoenin in het verleden belasterd is, hoe de historiese waarheid vervalst is. Lehning: "Ik zie er geen bezwaar in dat een historikus geëngageerd is met het werk waar hij mee bezig is. Mijn persoonlijke mening daarbij is steeds geweest dat men vroeg of laat op de ideëen van Bakoenin zal terugkomen. Dat dit nu al binnen de tien jaar dat ik hiermee bezig ben gebeurt en wel op zo opzienbarende wijze, dat heb ik nooit kunnen voorzien". (in een vraaggesprek met Jan Rogier, gepubliceerd in Vrij Nederland, 1969).

KULTUUR

De uitgave van Bakoenins verzamelde geschriften, een eeuw na zijn dood, is niet de enige bewonderenswaardige prestatie van Lehning op publicisties gebied. Van januari 1927 tot juli 1929 verscheen de internationale revue *i10*, waarvan Lehning de initiatiefnemer en drijvende kracht was. In de jaren 25/26 toen hij in Parijs woonde, had Lehning kennis gemaakt met Piet Mondriaan en rijpte bij hem steeds vaster het plan een internationaal tijdschrift uit te geven dat zich met beeldende kunst, literatuur en politiek bezig zou houden: "Wat ik oorspronkelijk voor ogen had, was meer een blad in de geest van *Die Aktion*, een revolutionair weekblad dat Franz Pfemfert sinds 1910 uitgaf... Door de overheersende rol die de architektuur en de beeldende kunst in de loop van de voorbereidingen kregen, ontstond echter een blad met een ander karakter". (i10 na 35 jaar/ 1963). In i10 (de naam was van de Hongaarse beeldhouwer Moholy-Nagy) was vrijwel de gehele europese kulturele avantgarde vertegenwoordigd: architekten als Oud en Rietveld, schilders als Mondriaan en Kadinsky, dadaisten als Schwitters en Arp, beeldhouwers als Nagy en Gabo, verder Ivens, Terbraak, Bloch en vele anderen. Lehning zelf schreef over Tolstoi en Sacco en Vanzetti, ruimde plaats in voor artikelen van Bakoenin en Kropotkin en gaf het woord aan Alexander Berkman en Bart de Ligt. Kortom, zelden is een tijdschrift van een zo hoog nivo verschenen, en nog altijd is Lehnings poging revolutionaire kunst en politiek te verenigen, uniek te noemen.
In laatste instantie was i10 kenmerkend voor Lehnings opvatting dat anarchisme méér is dan louter een politieke stroming en dat verklaart tegelijkertijd zijn huidige simpatie voor het franse *situationisme*, dat evenzeer een 'totale' maatschappijverandering voorstaat.
In libertaire kringen is wel de kritiek geuit dat Lehning zich nogal eens afzijdig heeft gehouden van wat er aan de basis plaats vond. Voor een deel is die kritiek terug te voeren op het feit dat

hij vele jaren van zijn leven in het buitenland heeft doorgebracht: 1922-24 in Berlijn, 1925-26 in Parijs, 1932-35 in Berlijn, Madrid en Barcelona als sekretaris van de anarcho-syndikalistiese internationale (IAA), 1940-47 in Engeland als beheerder van de belangrijkste archieven van het IISG en tenslotte 1952 en 1954-55 in Indonesië als adviseur en als decent sociale geschiedenis. Maar toch valt niet te ontkennen dat Lehning, vooral sinds hij aktief aan de uitgave van de Archives Bakounine werkt, zich slechts zelden tot een groter publiek richt dan dat van zijn vakgenoten. En dat is bijzonder jammer, want een veelzijdig man als Lehning verdient wijdere erkenning en waardering.

BIBLIOGRAFIE

Arthur Lehning (geboren 1899) is redakteur geweest van De Arbeid Vrij, Grondslagen en i 10. Verder schreef hij artikelen voor onder meer: De Vrije Samenleving, De Wapens Neder, De Stem, De Syndikalist, De Arbeider, De Vrijdenker, Bevrijding, De Nieuwe Stem, De Vlam, Libertinage, Buiten de Perken, Maatstaf, Hollands Maandblad, Raster, De Gids en Wijsgerig Perspectief. Daarnaast leverde hij bijdragen aan het Tijdschrift voor Geschiedenis, het Mededelingenblad Sociaal Historische Studiekring en de International Review of Social History.

De komplete bibliografie van Lehnings geschriften telt ruim 400 titels, zodat wij hieronder slechts een overzicht afdrukken van zijn in brochure- en boekvorm gepubliceerde werk, met uitzondering van de delen van de Archives Bakounine en zijn in het buitenland verschenen geschriften (vertaling, zowel als orgineel). Niet vermeld zijn ook Lehnings vertalingen van buitenlandse auteurs in het nederlands, evenals een aantal inleidingen bij gebundelde publikaties.

De komplete bibliografie (26 pp), samengesteld door Maria Hunink, is te verkrijgen bij de universiteit van Amsterdam, afdeling voorlichting (5252680). (Red)

De Sociaal-Demokratie en de oorlog. Amsterdam, 1926/IAMV; 48 pp.
De feiten en de betekenis van de zaak Sacco en Vanzetti. Utrecht-Amsterdam, 1927/Cohen; 86 pp.
Anarcho-syndikalisme. Amsterdam, 1927/GSV; 26 pp. (herdruk 1971/RAM)
Politiek en oorlog; hoe moet onze houding zijn bij het afkondigen der mobilisatie? Z.pl., 1928/IAMV; 8 pp.
Politiek en Cultuur. Den Haag, 1930/De Baanbreker; 126 pp.
Rationalisatie en de 6-urige arbeidsdag. Amsterdam, 1931/NSV; 16 pp.
De Spaansche Revolutie. Amsterdam, 1932/NSV; 24 pp.
Directe Actie, in Spanje, in Frankrijk, in België. Ook in Nederland? Amsterdam, 1936/NSV; 15 pp.
The International Association (1855-1859). A contribution to the preliminary history of the First International. Leiden, 1938/Brill; 102 pp.
De vriend van mijn jeugd. Herinneringen aan H. Marsman. Den Haag, 1954/Van Hoeve; 204 pp. (herdruk 1960/Querido)
Brieven van Slauerhoff. Den Haag, 1955/Stols; 64 pp.
Marsman en het expressionisme. Den Haag, 1959/Boucher; 61 pp.
De internationale avant-garde tussen de twee wereldoorlogen. Een keuze uit de internationale revue i 10. Den Haag, 1963/Bakker; 224 pp. (met een inleiding van Lehning) (herdruk 1974 Bakker)

Het socialisme van Marx: een als wetenschap vermomde utopie. Den Haag, 1963/Kruseman; pp. 109-130 (bijdrage van Lehning aan een congres van de IISS: De actualiteit van Marx)
De draad van Ariadne. Essays en commentaren. Amsterdam, 1966/Polak & Van Gennep; 264 pp.
Anarchisme en cultuur. Amsterdam, 1967/Polak & Van Gennep; pp 134-151 (bijdrage van Lehning aan het congres van de OSG: Anarchisme, een miskende stroming ?)
From Buonarotti to Bakunin. Studies in international socialism. Leiden, 1970/Brill; 345 pp.
Michael Bakoenin, over anarchisme, staat en diktatuur. Den Haag, 1970/Boucher; 201 pp (samengesteld en van een inleiding voorzien door Lehning)
Radendemocratie of staatscommunisme. Marxisme en anarchisme in de Russische Revolutie. Amsterdam, 1972/Van Gennep; 128 pp.

in gesprek met arthur lehning

Op 30 april en 1 mei 1972 zond de VARA-radio in de serie 'Zin en tegenzin' een vraaggesprek met Arthur Lehning uit. Interviewer was mr. G.J.P. Cammelbeeck. Hieronder drukken wij de tekst af van het op 1 mei uitgezonden gedeelte, waarin Lehning uitvoerig spreekt over zijn anarchistiese opvattingen. (Red.)

Op grond van je anarchistiese ideeën verzet je je tegen iedere vorm van autoriteit, derhalve tegen de staat tegen de politieke partijen, ook tegen de parlementaire demokratie, uiteraard tegen het parlement en mag ik daar ook aan toevoegen tegen de kerk, met de bijkomende vraag dus ook tegen de religie?

"In het algemeen moet ik zeggen ja. Dus zowel tegen de staat als tegen de kerk, als ook tegen alle hierarchiese instellingen van de maatschappij. Het anarchisme is dus van mening dat dat beter op een andere wijze kon worden georganiseerd, maar ik neem aan dat je me daar nog wel enkele pertinente vragen over zal stellen. Het anarchisme, ik heb het reeds gezegd, dat het een sociale filosofie is, een wereldbeschouwing, afgezien van een politieke teorie.
Essentieel is voor het anarchisme: het verwerpen van alle dwangmatige autoriteit van de ene mens over de andere. En ik heb al gezegd, men vindt deze ideeën in de loop van de geschiedenis bij alle mogelijke schrijvers, denkers en filosofen, en de anarchistiese teorieën gaan er over het algemeen van uit, dat ze buitendien ontkennen dat er in beginsel een tegenstelling is tussen het individualisme en socialisme, tussen de rechten van het individu en die van de maatschappij. Ik geloof ook dat men het anarchisme het meeste recht doet door het niet alleen te beschouwen als een ideale maatschappijvorm, als een vaag einddoel van de revolutie, maar als een beginsel van maatschappelijk leven, waarbij de vrijheid als een permanent en essentiële faktor wordt beschouwd in het ontwikkelingsproces. Nu is één van de kernproblemen van het anarchisme die van het gezag en van de macht en in de eerste plaats van de Staat en nu heeft men mij wel eens de vraag gesteld of dat nu nog wel reëel is want de Staat is toch niet meer het onderdrukkingsapparaat van een heersende klasse, zoals dat in de 19-e eeuw was, maar nu een halve eeuw later is de Staat toch ook een soort van welvaartsstaat geworden en buitendien hebben we toch de demokratie en algemeen stemrecht enz. Ik ben echter van mening dat deze demokratie een schijn-demokratie is."

Kan je dat verduidelijken?

"Jawel, ik zal het verduidelijken als ik er de tijd voor heb; kijk eens, als demokratie iets betekent, dan wil dat zeggen zelf-bestuur en zelf-beschikking, rechtstreekse deelname aan de instellingen die het maatschappelijke leven regelen.
Bij de tienduizenden verenigingen die in het maatschappelijk leven op vrijwillige basis in het leven geroepen zijn, en dat zou ik willen aksentueren, want het anarchisme stelt zich eigenlijk voor dat de hele maatschappij zich op een zekere vrijwillige associatieve, koöperatieve basis zou moeten worden georganiseerd,- is dat ook wel

het geval - op enkele notoire uitzonderingen natuurlijk, zoals instellingen als de Katholieke Kerk b.v. In alle vrijwillige organisaties heerst demokratie. De leden kiezen hun vertegenwoordigers om de belangen waarvoor men zich heeft aangesloten te behartigen. Alleen bij de gedwongen kollektiviteit die de Staat is, en waartoe iedereen behoort, of hij wil of niet, is dit niet het geval."

Dat kan ik allemaal volgen, maar moet je op een gegeven moment niet zeggen een politieke partij is op een gegeven ogenblik ook een vereniging van vrije mensen?

"O ja, natuurlijk kan je dat zeggen, maar je had mij gevraagd of ik ook de politieke partijen afwijs en dan zeg ik ja, want dat is op andere redenen gebaseerd. Dat is n.l. daarop gebaseerd, en dat is heel logies, dat als men een bepaald doel wil bereiken, dat men daartoe bepaalde middelen moet aanwenden en wanneer men nu een staatloze maatschappij wil bereiken d.m.v. aktie en eventueel door revolutie waarbij dan degene die een rol spelen in het ekonomiese en sociale leven. Zelf voor hun belangen opkomen ja dan kun je niet zeggen dat je eerst maar eens de Staat wilt veroveren, dat is een kontradictio in terminus. Een politieke partij is per definitie, ik noem hier de definitie van de Duitse socioloog Max Weber die ook in dit land een goede klank heeft,- de sociologiese definitie van een politieke partij is: de politieke partij is een organisatie die ten doel heeft om de staat te veroveren, en Weber voegt hieraan toe, maar dat laat ik nu maar even rusten omdat het te ingewikkeld wordt, om deze in het belang van zijn aanhangers te gebruiken. In grote lijnen is dat ook juist, wanneer een politieke partij de macht verovert, dan heeft dat natuurlijk ten doel dat daar een zekere verschuiving in de hele politieke en ekonomiese machtsverhoudingen het gevolg van zal zijn, men hoeft nu niet direkt te denken aan korruptie bij deze formulering. Maar wanneer men dus van mening is dat het socialisme uitsluitend verwerkelijkt kan worden niet door de Staat, maar juist tegen de Staat en door de vernietiging van de Staat dan heeft het helemaal geen zin om aan een politieke partij mee te doen en aan deze demokratie en buitendien komt er ook nog bij dat op het ogenblik, deze demokratie langzamerhand helemaal verworden is, ze wordt helemaal uitgehold door de hele technologiese ontwikkeling en volgens mij zijn wij met deze demokratie op weg naar een totalitaire Staat."

Nou leg ik je een andere vraag voor. Konstateer je op het ogenblik in onze maatschappij en ook in Nederland een herleving van de belangstelling voor het anarchisme, en zo ja waar zie je dat, wanneer zie je dat, hoe ligt dat ongeveer?

"Nu, dat is een opmerkelijk verschijnsel geweest in de laatste jaren en de laatste jaren daar bedoel ik mee het laatste decennium. Het anarchisme heeft heel weinig aandacht getrokken ook bij de historici, omdat het in het algemeen een beweging was die, ten onrechte, enigszins in de schaduw van de historie is gebleven. En de historie is altijd nog voornamelijk een spiegel van de Realpolitiek en wat nu dergelijke vergeten ideeën, bewegingen, stromingen, weer in de algemene aandacht brengt, dat is niet zozeer het werk van de historici. Men heeft mij herhaaldelijk gevraagd de laatste jaren, of ik geloofde dat de belangstelling voor Bakoenin het gevolg was van mijn grote Bakoenin-uitgave. Ik heb daarop geantwoord, nee niet rechtstreeks,

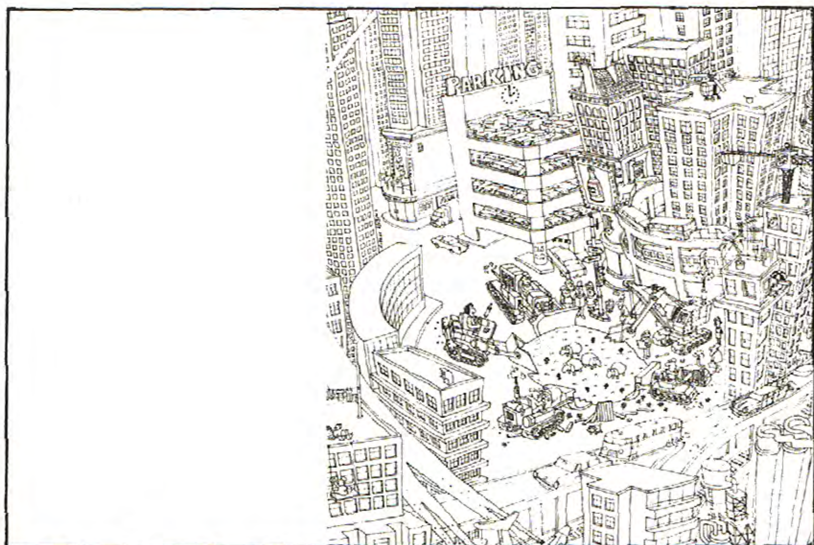
maar ik wist wel, dat men op deze ideeën terug zou komen. De mensen die in Parijs met zwarte vlaggen vochten op de barrikaden in mei '68, die hebben niet of nauwelijks Bakoenin gelezen. Ik wil zeggen, wanneer dus dergelijke bewegingen weer in de algemene aandacht komen, dan is dat veel minder te danken aan het werk van de historici die zich daarmee gaan bezighouden, dan wel aan verschijnselen en feiten en nieuwe ontwikkelingen in het maatschappelijke en kulturele leven."

Kan je daar eens wat van noemen?

"Dat zijn in de eerste plaats de studentenbewegingen geweest, die in Amerika (Berkely) begonnen en zich over de gehele wereld hebben uitgebreid, en die hun kulminatie in zekere zin hebben gevonden in de opstand in Parijs, de studentenopstand in Parijs die tot de grote stakingen van wel 10 miljoen arbeiders heeft geleid, en die bijna de regering en het regiem ten val heeft gebracht. Deze revolte werd gekarakteriseerd door anarchistiese tendenzen. Ze waren gericht tegen de politieke partijen, tegen de grote vakbeweging, tegen de Staat en wanneer je nu vraagt waarop deze nieuwe belangstelling voor het anarchisme en deze aktiviteiten, deze protestbeweging gebaseerd is, dan geloof ik dat de verklaring te vinden is in een protest tegen de schijndemokratie van de huidige samenleving, waar ik al over sprak, tegen de hele gezagsmistiek, ook tegen het krankzinnig opgevoerde geweld van de moderne staten, je weet er worden gezamenlijk van de staten, honderdduizenden miljoenen voor nieuwe bewapening uitgegeven, overal neemt het geweld en de terreur toe, en om het op een hele korte formule te brengen: voornamelijk is dit het gevolg van de langzamerhand komplete diskreditering van het bolsjewistiese staatskommunisme en de diskreditering en de teleurstelling van de huidige welvaartstaat die men terecht een warfare-staat heeft genoemd."

Je hebt het wel eens zo geformuleerd, las ik in één van je geschriften; en dan noem ik maar één faktor maar er zijn er wel meerdere dat juist dat etatiseren, dat grijpen naar de macht én in machtsposities willen zitten dat dat een oorzaak is, dat noemen we dan tegenwoordig weer met een mode-woord, maar het is helemaal geen mode-woord want het komt van Marx vandaan dacht ik: het hele vervreemdings-proces wat zich in de maatschappij voordoet.

"Inderdaad, dat vervreemdingsproces, dat is een begrip door Marx ingevoerd in de sociale geschiedenis, het begrip zelf komt van Hegel.
Juist dit vervreemdingsproces is tegelijktertijd één van de argumenten vóór het anarchisme.
Ik bedoel waarop is dat vervreemdingsproces gebaseerd?
Oorspronkelijk de vervreemding van de arbeid, de arbeider wordt helemaal geïsoleerd van de produktiemiddelen, maar nu breidt zich dat uit tot de hele maatschappij.
Wat is het kenmerk van de staat? Het kenmerk van de staat is het centralisme. De staat wil altijd meer macht, wil altijd grotere administratieve eenheden, wil het hele leven eigenlijk beheersen, en het socialisme en niet alleen het anarchisme, alle socialistiese systemen hebben nu ten doel en dat is de definitie van het socialisme, om deze tegenstelling tussen deze politieke autoriteiten, deze struktuur die zich boven de maatschappij heeft gevormd en de sociale

struktuur, om die op te heffen.
En tegenwoordig is het zo dat met de hele technologiese ontwikkeling, die volgens de stedebouwkundigen, de biologen enfin iedereen van mening is, dat niet alleen de hele aarde vervuild wordt, maar een bedreiging is van het hele bestaan van de wereld. Dat neemt nu langzamerhand afmetingen aan, waardoor wij naar een ontwikkeling dreigen te gaan, waarbij de mensen nog uitsluitend robots zullen zijn in handen van door burokraten, en technokraten beheerste komputers en data-banden. Daarom was ik zeer blij met het betrekkelijke geringe protest, maar toch wel belangrijke protest tegen de volkstelling omdat dit een close-up was in deze ontwikkeling, in het proces van de ont-demokratisering van deze maatschappij, die naar ik absoluut overtuigd ben tot een totalitaire maatschappij zal leiden wanneer niet een revolutionaire kontra-ontwikkeling zich zal inzetten."

Zie je nou in Provo, zoals dat was en in de Kabouterbeweging, akties van Roel van Duyn, zie je daar anarchistiese tendenzen in?

"Ja, zonder enige twijfel, ik beschouw dat toch als anarchistiese uitingen, als anarchistiese tendenzen, als anarchistiese bewegingen, waarvan de grote verdienste geweest is, dat zij bepaalde essentieële kenmerken van deze maatschappij plotseling naar buiten hebben gebracht. Want ik heb nou zoëven gesproken over deze schijndemokratie, daar bedoel ik mee in de eerste plaats dat er überhaupt geen demokratie bestaat.
Ik heb dezer dagen juist een rapport gelezen, een studierapport van twee politikologen van de Amsterdamse universiteit waarin zij hebben vastgesteld dat het hele politieke-ekonomiese leven in handen is van enkele ambtenaren, enkele funktionarissen van de grote banken, en gezamenlijk met de industrieën en met de overheidsorganen, die het hele politieke-ekonomiese leven in Nederland beheren en beheersen en dat daarop geen enkele politieke kontrole is. En desondanks spreekt men in de parlementen en in de pers over inspraak en al deze dingen,

dat noem ik een schijn-demokratie.
Ik heb wel eens in een interview met Jan Rogier gezegd; je hebt de indruk alsof de gehele bevolking "gedoped" is.
Het is 'n wajang-spel. Mijn vrienden de Situationisten, hebben het aldus geformuleerd. Wij leven in een "société du spectacle." Alles is maar schijn. De werkelijkheid ligt ergens anders."

Ik wil je nu een irritante vraag stellen, omdat velen die vraag stellen. Die zeggen, die ideeën van dat anarchisme daar kan ik wel inkomen, daar zie ik nog wel wat in, maar kan dat eigenlijk wel? Kun je het anarchisme verwezelijken in die verschrikkelijk gekompliceerde technologiese maatschappij van het westen, waarin wij leven?

"In het algemeen heb ik die vraag 100 keer gehoord; dat ze me vragen van ja, dat is heel mooi misschien, prachtig ideaal dat anarchisme, vrijheid enz. maar hoe moet dat verwerkelijkt worden. In alle gevallen zijn dat mensen die nog nooit een letter van het anarchisme gelezen hebben, en nu kun je van dat anarchisme wel iets zeggen, maar ja het is een ideologie, een wereldbeschouwing, die zoals alle ideologieën en wereldbeschouwingen een geschiedenis heeft en zonder die geschiedenis kun je dat ook niet goed begrijpen, maar niemand neemt de moeite daarvoor, ofschoon er veel literatuur over bestaat, om daar het abc van te leren kennen.
In de tweede plaats is het een vraag die mij daarom irriteert omdat ik de absolute overtuiging heb dat wanneer ik nou eens glashelder zou uiteenzetten, alsof ik een professor Pen was, dat een dergelijke anarchistiese maatschappij economies schitterend zou werken, dan ben ik ervan overtuigd dat niemand door deze uiteenzetting anarchist zou worden. Je wordt anarchist om heel andere redenen. En de derde reden, die mij irriteert, is deze: dat men dat dan wel een mooi ideaal vindt en zegt van ja, hoe moet dat dan? De zaak is n.l. zó, dat, wanneer deze anarchistiese ideeën niet worden verwerkelijkt, dan is het niet omdat ze niet te verwerkelijken zijn, maar uitsluitend omdat men ze niet verwerkelijkt wil!
Omdat men andere prioriteiten heeft, omdat men andere dingen belangrijker vindt dan vrijheid, dan vrijwillige associaties enz.
Want wanneer je toch bedenkt in wat voor barbaarse en wat voor krankzinnige maatschappij we leven, en dat vindt men wel normaal! Mijn mening is: wij worden door misdadigers geregeerd.

Maar wil je dat eens verduidelijken; je hebt vroeger wel eens tegen mij gezegd: de waanzin van het kapitalistiese systeem, de heilige koe van de ekonomiese groei.

"Ja, kijk eens, de waanzin van het kapitalistiese systeem, en onder kapitalisties systeem, beschouw ik ook de kommunistiese staatssystemen, dat maakt in dit opzicht absoluut geen verschil.
Er zijn de laatste decennia, een 40 à 50 miljoen mensen afgeslacht en vermoord in onze christelijke beschaving. Men heeft atoombommen uitgevonden dankzij deze technologiese ontwikkeling, waarmee men hele steden van de aardbodem om met Hitler te spreken, heeft ausradiert. Sindsdien is men bezig een geweldig atoomarsenaal op te bouwen waarmee deze aardbol vele malen kan worden opgeblazen. Het oorlogsbudget van al deze staten - ik heb het al reeds gezegd - loopt in de honderden, duizenden miljoenen. Dat is toch een volkomen waanzinnige maatschappij! En daartoe leidt deze hele technologiese ontwikkeling dit hele militaire industriële kompleks van burokraten,

van technokraten, waarbij de mensen langzamerhand uitsluitend robots dreigen te worden. En nu is mijn punt dit: Deze technologie, die opzichzelf heel nuttig is, de ontwikkeling van de wetenschap kan men niet tegengaan, maar Bakoenin heeft reeds gezegd wanneer deze wetenschap niet aangewend wordt voor nuttige doeleinden dan is dat het meest katastrofale wat de mensheid kan overkomen, ze worden slachtoffers van de heerschappij van de wetenschapsmensen. Deze technologie is toch geen natuurproces, evenmin als de computers; deze computers worden toch beheerd, worden toch geprogrammeerd, worden gebruikt door de mensen, het zijn toch de mensen die het milieu vervuilen, maar de bevolking staat daar hulpeloos tegenover."

Zou je nou met deze analyse een weg kunnen aangeven waarlangs het mogelijk is dat deze ideeën van jou in grotere bevolkingsgroepen echt zouden doordringen?

"Kijk eens, dat iets doordringt kan alleen op twee manieren. In de eerste plaats kan dat alleen doordat deze ideeën een zekere verbreiding geven.
Met ideeën alleen kun je de maatschappij niet veranderen. Dus er moeten ook bepaalde omstandigheden in de maatschappij zijn die het mogelijk maken dat deze ideeën tot werkelijkheid worden."

Zijn die omstandigheden er?

"Nou die zullen er m.i. komen en het geweldig verzet al in verschillende landen ook in Nederland nietwaar; ik heb laatst gelezen, er waren 2000 anti-parlementaire aktiegroepen, nu moet je dat natuurlijk niet overschatten, want ik heb ook gelezen dat enkele aktie-groepen zelfs werden betaald door de overheid, dus van een anarchisties karakter is geen sprake, maar in ieder geval beginnen de mensen toch zelf voor hun eigen belangen op te komen, voor het eigen milieu waarin ze werken en hierin zie ik toch wel een belangrijk element dat de mensen tot andere ideeën komen, maar deze ideeën zijn zonder revolutie en zonder vernietiging van het hele gewelddadige staatkompleks niet mogelijk.
Nu zijn er twee faktoren die daarvoor noodzakelijk zijn.
In de eerste plaats dus dat de mensen zich bewust worden van de opvatting, een franse anarchist heeft in de vorige eeuw eens geformuleerd: er zijn geen heersers, er zijn alleen maar slaven.
En zodra de mensen werkelijk beginnen te denken en zich niet meer laten manipuleren door de hele persmedia, waar we nu ook bij horen, en door de kerken en door alle autoritaire instellingen, maar een begrip krijgen van de situatie waarin zij leven en uitsluitend het woordje nee uitspreken, men dus niet meer mee doet, dan is er al erg veel gewonnen.
Het bewijs daarvan is de wilde woede waarmee alle staten de dienstweigeraars hebben vervolgd, omdat hier plotseling het hele systeem, dat alleen maar op autoriteit gebaseerd is, dreigt ineen te storten."

Je hebt net het woord revolutie laten vallen, revolutie roept bij de mensen altijd het begrip op van geweld, terreur enz. Kan je dat begrip revolutie nader omschrijven?

"Dat weet ik wel, dat vinden de mensen allemaal verschrikkelijk, dat geweld en die terreur, maar het geweld en de terreur die zich in de huidige maatschappij plaatsgrijpt, die wordt door iedereen geaksep-

teerd.
Kijk, ik versta onder revolutie een gewelddadige omzetting van de maatschappij en dat hoeft helemaal niet met zoveel geweld gepaard te gaan, ik wil zeggen hoe minder geweld, hoe meer revolutie. En wanneer deze revolutie zich richt op de werkelijke omwenteling van de maatschappij d.w.z. zoals ik gezegd heb, de mensen die betrokken zijn in een bepaald deel van het maatschappelijk leven, sociaal ekonomies, wanneer die dat zelf in handen nemen dan hoeft er ook niet ontzettend veel geweld te gebeuren. En nu wat betreft het realiseren!
Wij hebben twee grote historiese voorbeelden: in de eerste plaats hebben we het voorbeeld van het begin van de russische revolutie van de Sowjets, deze Sowjets die spontaan in de revolutie ontstonden en die niet alleen organen waren van de opstand, maar die ook tevens organen waren, waarbij het ekonomies en sociale leven door arbeiders en boeren in eigen handen werden genomen.
Deze Sowjets waren organen die zich helemaal richtten tegen het partijpolitieke systeem. De gedelegeerden waren herroepbaar, ze waren in kontakt met degenen die ze hadden benoemd, met het werk wat ze deden, het waren geen vertegenwoordigende maar echt delegerende organen en werkten van de basis naar de top, en federalisties. Door de staatskommunistiese ideeën van de bolsjewiki zijn deze organen weldra vernietigd en vervangen door een terroristiese staatsdiktatuur.
Het tweede grote historiese voorbeeld, dat is Spanje in het begin van de burgeroorlog, waar in grote delen van het land, b.v. in geheel Catalonië de arbeidersorganisaties, de grote anarcho-sindikalistiese vakbeweging, het hele ekonomiese en sociale leven in eigen handen namen en buiten de staat om het ekonomiese leven hebben georganiseerd. Door de tragiese ontwikkeling van de burgeroorlog die langzamerhand in een regelrechte oorlog uitliep, die drie jaar heeft geduurd, zijn deze eksperimenten langzamerhand vernietigd, maar een feit is dat ze er zijn geweest en dat ze geslaagd waren, tot grote verbazing van velen die voor de eerste keer in Spanje kwamen tijdens de burgeroorlog en dat hebben gezien.
Hetzelfde gebeurde trouwens ook op het platteland in Andalusië, in Arragon, waar landbouwassociaties ontstonden, die op dezelfde wijze ook door de landarbeiders werden georganiseerd. Dus zo onmogelijk zijn deze ideeën niet."

Arthur, ik zou je nog een slotvraag willen stellen: waarin zie jij nu de betekenis van het anarchisme, voor nu en voor de naaste toekomst?

"Ik geloof dat er veel konstruktieve ideeën in het anarchisme zijn die van groot belang zijn en die men buitendien overal reeds zou kunnen opmerken. Op het gebied van de opvoeding, het onderwijs, de seksuele hervorming, de emancipatie van de vrouw, de vrijheid van de wetenschap, de autonomie van kleinere gemeenschappen, überhaupt op het gebied van de moraal; men moet niet op gezag van bovenaf alles geloven, dit zijn allemaal ideeën, die door de anarchisten (door wie anders?), sinds tientallen jaren om niet te zeggen, sinds eeuwen zijn verkondigd. En in de tweede plaats zijn het de revolutionaire ideeën die van groot belang zijn om het door de sociaaldemokratiese welvaartsstaat als door het bolsjewistiese staatskommunisme, het in het slop geraakte socialisme, weer te aktiveren en te inspireren als men werkelijk tenminste iets van socialisme in deze wereld wil realiseren."

ARTHUR LEHNING OVER "LIBERTAIR-MARXISME"

Op 5 en 6 december 1969 werd in Turijn een colloquium over anarchisme gehouden, georganiseerd door de Fondazione Luigi Einaudi. Arthur Lehning sprak daar over 'Anarchisme en Bolsjewisme', een tekst die gepubliceerd werd in De Gids nr. 10/1970. Eveneens aanwezig in Turijn was de Franse libertair-marxist Daniël Guérin. Lehnings bijdrage aan de diskussie met Guérin publiceren wij hieronder. De vertaling is van Joke Holdtgrefe. (Red)

Wat betreft de bijdrage van Guérin over het libertair-marxisme beperk ik me tot de volgende passage:
"Anarchisten en marxisten hebben op langere termijn herzelfde einddoel. Allebei stellen zij zich ten doel het kapitalisme omver te werpen, de staat af te schaffen, zich aan autoritaire bevoogding te onttrekken, het beheer van de maatschappelijke rijkdom aan de arbeiders zelf toe te vertrouwen. Men heeft elders aangetoond hoeveel de twee geschriften, dat van Marx en dat van Bakoenin over de Commune van Parijs op elkaar lijken en hoe deze twee teksten, die een brug slaan tussen marxisme en anarchisme, hun uitzonderlijke waarde ontlenen aan het feit dat deze slechts bij schaarse gelegenheden is geslagen". Het zal duidelijk zijn dat de kern van mijn bijdrage, in feite mijn gehele bijdrage, een ontkenning van die beweringen is.
De leer van Marx en Engels betreffende het 'afsterven' van de staat als resultaat van de marxe dialektiek van het histories proces wordt in de 'Burgeroorlog' met geen woord herroepen en ook elders in hun werk treft men geen woord aan over de onmiddelijke en algehele opheffing van de staat.
Er is nog een andere zinsnede die me verbaasd: "De twee scholen zijn het slechts oneens over enkele middelen". Men kan het vraagstuk van de organisatie van de arbeidende klasse in een politieke partij en de verovering van de staat echter niet beschouwen als een ondergeschikt geschilpunt. In de bijdrage van Guérin wordt uiteengezet dat het 'libertair marxisme' het socialisme wil realiseren "door de vorming van onder naar boven van een federatie van federaties, te weten: de federatie van regionaal verbonden communes, de federatie van revolutionaire arbeidersverenigingen, daterend van vóór de revolutie of bij afwezigheid daarvan, de federatie van arbeidersraden voortkomend uit de revolutie, zonder een eventueel samengaan van beide laatste uit te sluiten".
Daarmee ben ik het direkt eens, maar ter ondersteuning van een dergelijke opvatting kan men waarlijk geen beroep doen op de autoriteit van Marx en Lenin. Dat is een beetje goochelen met woorden en teksten. Dat lijkt me zeer verwarrend en omdat het niet alleen de teorie maar ook de praktijk betreft, zelfs gevaarlijk. De benaming 'libertair-marxisme' blijft voor mij een contradictio in terminis.
Het blanquisme, een belangrijk onderwerp, verdient een afzonderlijke behandeling. Ik geloof dat het marxisme, in ieder geval dat van voor 1854, een zekere blanquistiese tendens, een babouvisties jacobinisme bevat. Zoals men weet richtten Marx en Engels in 1850 in Londen tesamen met de franse blanquisten een geheime internationale organisatie op, die ten doel had de diktatuur van het proletariaat te vestigen. Het is waar dat men anti-autoritaire ideeën bij Blanqui kan vinden. De naam van de laatste krant van Blanqui 'God, noch Meester'

klinkt wel anti-autoritair en ook hebben de blanquisten in 1872 gesproken over de 'autonomie van de groepen', over een 'federatie' en zelfs over anarchie, maar evenals het dialekties afsterven van de staat, betreft het steeds een 'post-diktatoriale anarchie'.
Wat betreft het geheim genootschap van Bakoenin, heeft Vuilleumier gesteld dat die organisatie nogal vrijblijvend was en ik zou willen zeggen, zeer vrijblijvend; verstevigde Bakoenin de banden met zijn intieme vrienden in Italië, de Jura, Spanje en Frankrijk, ook Marx deed min of meer hetzelfde met zijn vrienden in Amerika, Duitsland en Frankrijk, en dat feit wordt door zijn korrespondentie bevestigd. Indien er sprake is geweest van een 'geheim genootschap', was het in ieder geval een organisatie zonder adres, zonder sekretariaat en zonder officiële bijeenkomsten; zij zou niet meer geweest zijn dan een groep getrouwen rond Bakoenin. Deze laatste heeft zelf het karakter van een dergelijk geheim genootschap omschreven, toen hij in maart 1872 sprak over de noodzaak kernen op te richten, die zouden moeten bestaan uit de meest betrouwbare en energieke militanten, die de permanente bron zouden zijn van de socialistiese teorieën en de revolutionaire praktijk. De verklaring voor de beslissende invloed van Bakoenin op de ideologie van de organisaties van de Internationale in de Jura, Italië en Spanje en hun oriëntatie op het revolutionaire kollektivisme en het staatloos socialisme moet men dan ook zoeken in Bakoenins persoonlijke kontakten en zijn bijzonder aktieve korrespondentie.
Men moet bij Bakoenin onderscheid maken tussen zijn geschriften, zijn brieven en dat wat er in werkelijkheid bestond. Wat Vuilleumier gezegd heeft over Malatesta heeft geen betrekking op de organisatie die min of meer in '69 bestond, maar op de 'Broederschap' die in 1872 in Zürich werd opgericht. Het is waar dat Bakoenin geloofde dat deze geheime organisatie zeer belangrijk was en in de geheime programma's vindt men de kern van zijn ideeën. Max Nettlau was van mening dat deze methode van Bakoenin niet heeft bijgedragen tot de verspreiding van zijn ideeën en daarmee ben ik het eens.
Bakoenin heeft in zijn brief aan Albert Richard en in zijn lange brief aan Netchaieff van juni 1870 verklaard welk idee hij zich van de geheime organisatie gevormd had. In die laatste brief waarin hij ook spreekt van de zogenaamde 'Revolutionaire katechismus' - die men nu wel moet toeschrijven aan Netchaieff en niet aan Bakoenin - weerlegt hij de blanquistiese opvattingen van Netchaieff. Men kan daar lezen: "Als wij elke vorm van macht verwerpen, met behulp van welk soort macht of liever met behulp van welk soort kracht moeten wij dan de revolutie van het volk richting geven? Door middel van een onzichtbare kracht die door niemand wordt herkend en aan niemand wordt opgelegd; door middel van de kollektieve diktatuur van onze organisatie, die des te krachtiger zal zijn naarmate zij onherkenbaar zal blijven en naarmate zij zich aan iedere institutionalisering zal onttrekken."
Hij omschrijft het belangrijkste doel en de taak van de organisatie als volgt: "Het volk bijstaan in het vinden van zijn eigen weg op basis van een absolute gelijkheid, volledige en veelvormige menselijke vrijheid, zonder zich in te laten met iedere vorm van macht, zelfs een voorlopige, dat wil zeggen: zonder tussenkomst van alles wat aan een staat doet denken."
Een dergelijke organisatie zou de vrijheid van het volk niet bedreigen, omdat deze geen enkel officieel karakter heeft, omdat deze niet tot stand komt als staatsmacht over het volk en omdat haar programma bestaat uit het verwerkelijken van de komplete vrijheid.

ARTHUR LEHNING OVER BAKOENIN EN IMPERIALISME

Van 11 tot 15 september 1972 werd in het Oostenrijkse Linz een symposion over 'Invloedssferen in de eeuw van het imperialisme' gehouden. Naast onder meer Lelio Basso (Rome) en Mihailo Markovic (Belgrado), was ook Arthur Lehning aanwezig. Zijn bijdrage, getiteld 'Waarom het voor anti-imperialisten nuttig kan zijn om Bakoenin te lezen'. publiceren wij hieronder in een vertaling van Simon Radius. In De As nr. 3 deed Thom Holterman verslag van dit symposion. (Red)

Over het imperialisme als zodanig heeft Bakoenin zich niet specifiek uitgesproken. Dat is niet zo vreemd, omdat het imperialisme in zijn huidige vorm zich toen nog niet had gemanifesteerd; bovendien is verzet tegen het imperialisme voor een revolutionair iets vanzelfsprekends. Maar Bakoenin's geschriften kunnen mijn inziens op verschillende manier van nut zijn voor anti-imperialisten. Allereerst op grond van de algemene kijk die Bakoenin heeft over het wezenlijke van de revolutionaire strijd, zijn visie op het federalisme en de staat. In de tweede plaats vanwege zijn aktiviteiten omstreeks de jaren 1840/50. Op dit laatste wil ik niet teveel de nadruk leggen. Alle historiese parallellen kunnen er naast zijn. Maar wel kan het goed zijn de overeenkomsten aan te wijzen tussen diverse soorten negentiendeeeuws nationalisme en het anti-imperialisme in onze tijd. Niet alleen omdat een groot gedeelte van de huidige anti-imperialistiese strijd zich voltrekt op nationalistiese platforms, maar ook vanwege de hevigheid waarmee het banier van toen en nu de aandacht monopoliseert van mensen met een radikaal bewustzijn. In dit opzicht heeft Bakoenin belangrijke dingen gezegd.

Bakoenin's zogenaamd "revolutionair panslavisme" van de jaren 1840/50 wordt doorgaans verkeerd begrepen. In zijn beroemde "Oproep aan de Slaven" (1848) bepleitte hij een koalitie tussen de slaviese bevolking van Oostenrijk, de Hongaren en de Duitse demokraten om het oostenrijks keizerrijk te liquideren, en een verbond te sluiten met de Polen voor een onafhankelijk Polen en een revolutie in Rusland. Hij hoopte dat een slaviese Federatie de Slaven ertoe zou brengen deel te nemen aan de revolutionaire strijd, die in heel Europa woedde. De sociale bevrijding van de massa's en de emancipatie van de onderdrukte nationaliteiten zouden, naar hij toen dacht, moeten leiden tot een universele federatie van europese republieken. Na de mislukte Poolse opstand van 1863, geloofde Bakoenin echter niet meer in het gebruik van het banier van het nationalisme voor sociale revolutionaire doeleinden. Tegen 1864 had hij de filosofiese, politieke en socialistiese ideeën definitief geformuleerd, die met zijn naam geassocieerd worden, vanaf die tijd af heeft hij steeds de sociale revolutie op internationaal nivo bepleit en iedere vorm van nationalisme afgewezen. Nationaliteit is geen principe, schreef hij, het is een feit even rechtmatig als individualiteit. Maar noch de vrede, noch de eenwording van Europa is mogelijk zolang de centralistiese staten zouden voortbestaan.

CENTRALISME

Waar ik op wijzen wil is, dat het vroegere geloof in het nationalisme, evenals het toegewijd anti-imperialisme van vele tegenwoordige

revolutionairen - al verdient dit onze bewondering - verraderlijk kan zijn en tot gevaarlijke, verkeerde konklusies kan leiden. Zoals bijvoorbeeld, dat je door een eind te maken aan imperialistiese overheersing de revolutie tot stand komt en de weg naar het socialisme wordt geëffend.
Niemand zal het belang ontkennen om de moderne vormen van het imperialisme te analyseren, maar het is niet minder belangrijk om voorzichtig te zijn met de metoden die in de strijd gebruikt worden als men wenst te voorkomen dat je imperialistiese overheersing vervangen wordt door een nationale vorm van exploitatie en despotisme. Dit houdt vanzelfsprekend de fundamentele vraag in welke middelen gebruikt moeten worden om de doeleinden van socialisme en vrijheid te bereiken; en op grond van de ervaring mogen we zeggen dat met het einde van het imperialisme en de vernietiging van het kapitalisme in een bepaald land niet noodzakelijkerwijs het probleem van de onderdrukking is opgelost. We moeten ons zeer bewust als kernprobleem stellen of het instellen van een soort revolutionaire staat ons iets dichter brengt bij een werkelijk socialistiese maatschappij. Ik ben niet van plan deze vraag hier te beantwoorden, maar wil er wel op wijzen dat het hier niet om een akademies probleem gaat, al lijkt het misschien zo. Weinigen zullen ontkennen dat in de zogenaamde socialistiese landen de staat niet afsterft, maar er zullen wel sommigen zijn, die van mening zijn dat hun regiem het pad makkelijker kan effenen. Dit kan echter betwijfeld worden, gelet op de toonaangevende trend in deze landen en op de geschiedenis van de laatste vijftig jaar.
Bakoenins visie is ook hierom van belang omdat ze geen breuk ziet tussen nationalisme en imperialisme, tussen staatsoverheersing, intern en naar buiten. Marx en de marxisten beschouwen het imperialisme primair als een konsekwentie van het kapitalisme, Bakoenin zag het als een konsekwentie van sterke staten en gecentraliseerde macht.
Het is duidelijk dat er imperialistiese kampagnes in de twintigste eeuw zijn die niet verklaard kunnen worden in termen van ekonomiese machten. Hoewel Bakoenin instemde met het merendeel van de marxistiese analiese van het ekonomiese systeem, geloofde hij niet dat het socialisme zou kunnen worden bewerkstelligd door gecentraliseerde macht, in wiens handen die ook zou zijn.
De moderne kapitalistiese produktie en banspekulatie, schreef Bakoenin, hebben voor hun volledige ontwikkeling een hoogontwikkeld centralisties staatsapparaat nodig.
De moderne staat is noodzakelijkerwijs een militaire staat naar zijn doeleinden, en een militaire staat zal, op grond van dezelfde logika, een veroveringsstaat worden. Een sterke staat kan maar een fundament hebben: militaire en burokratiese centralisatie. Ieder staat, ook al is hij gegoten in de meest liberale en demokratiese vorm, berust onvermijdelijk op overheersing en geweld, op despotie dus - versluierd despotisme, maar niet minder gevaarlijk.
Voor Bakoenin was gelijkheid zonder vrijheid een onvoorstelbaar bedrog "in stand gehouden door bedriegers om domoren te bedriegen". Gelijkheid moet tot stand komen door "de spontane organisatie van het werk en het gemeenschaps bezit van de bedrijven, door de eveneens spontane federatie van de gemeenschappen, en niet door de oppersté en paternalistiese aktiviteit van de staat".
Gelijkheid zonder vrijheid was voor hem despotisme van de staat, en naar zijn mening kan de staat geen dag voortbestaan zonder "het bezit van een uitbuitende en geprivilegieerde klasse: de burokratie".

De samenzwering van Babeuf en soortgelijke pogingen om een socialistiese samenleving te vestigen moeten wel mislukken, omdat in al deze systemen gelijkheid werd geassocieerd met de macht en de autoriteit van de staat, die vrijheid uitsluit. Het meest sinistere bondgenootschap dat je je kunt voorstellen zou socialisme en absolutisme kombineren, d.w.z. de behoeften van het volk naar ekonomiese bevrijding en materiële welvaart enerzijds, en diktatuur en koncentratie van alle politieke en sociale macht van de staat: "moge de toekomst ons bewaren voor de welwillendheid van het despotisme en ook voor de schadelijke en belachelijke gevolgen van een autoritair, doktrinair of institutioneel socialisme... Laten we socialisten zijn, maar laten we nooit schapen worden. Laten we recht zoeken, volledig politiek, ekonomies en sociaal recht, maar zonder enig vrijheidsoffer. Er is geen leven, en geen menselijkheid zonder vrijheid en een vorm van socialisme die vrijheid zou uitsluiten of de vrijheid niet aanvaardde als grondslag en als het enig scheppende beginsel, zou ons regelrecht terugbrengen naar slavernij en beestachtigheid".
Om deze redenen geloofde Bakoenin niet dat een sociale revolutie kan worden verordend en georganiseerd door een diktatuur of door een konstituerende vergadering, ingesteld door een politieke revolutie. Alleen na de afschaffing van de staat - de eerste en fundamentele voorwaarde voor werkelijke vrijheid - kan de maatschappij gereorganiseerd worden, maar niet van bovenaf, niet volgens een of ander visionair plan, niet door dekreten, ontsproten aan een of andere diktatoriale macht. Dat zou gewoon weer leiden tot de vestiging van een staat en een regerende "aristokratie", d.i. een klasse van mensen die er van de massa's afstaan en die opnieuw beginnen met het uitbuiten en onderdrukken van mensen, onder het voorwendsel dat zij in het algemeen belang handelen, of de staat moeten redden. "De overwinning van de Jacobijnen of de Blanquisten zou de dood van de revolutie betekenen".

INSTITUTIES

De Grote Revolutie, die voor het eerst in de geschiedenis de vrijheid van de burgers en de mens had uitgeroepen door zich tot erfgenaam van de monarchie te verklaren die zij vernietigd had, liet tegelijkertijd de ontkenning van alle vrijheid herleven, de centralisatie en almacht van de staat. "Vijfenzeventig jaar droevige en wrange ervaring", schreef Bakoenin aan een Fransman in 1868, "opgedaan in een steriel heen en weer slingeren tussen een vrijheid die verschillende keren veroverd werd en steeds weer verloren ging en staatsdepotisme dat meer dan ooit zegevierde, hebben Frankrijk en de gehele wereld bewezen dat in 1793 jouw Girondijnen gelijk hadden tegen de Jacobijnen. Robespierre, Saint-Just, Carnot, Couthon, Cambon en vele andere burgers van de Montagne waren grote en echte patriotten, maar niettemin is het ook waar dat zij de regeringsmachine schiepen (die formidabele centralisatie van de staat) waardoor de militaire diktatuur van Napoleon I mogelijk, natuurlijk en noodzakelijk werd en die, na alle latere revoluties overleefd te hebben behoed, instandgehouden en ontwikkeld door de restauratie, de juli-monarchie en de republiek van 1848 gedoemd was uiteindelijk te leiden tot de vernietiging van al je vrijheden".
Een radikale revolutie kan alleen tot stand komen door een aanval op de instituties en door de vernietiging van het bezit en zijn bondgenoot, de staat. Het is dan niet nodig mensen te vernietigen en daarmede de onvermijdelijke reaktie op te roepen die het afslachten van

Michael Bakoenin

mensen altijd in elke samenleving veroorzaakt.
Dat is voor Bakoenin het grote geheim van revolutie. Zij moet beginnen met de opheffing van de staat, het afdanken van het leger en de politie, de afschaffing van de gerechtshoven, het verbranden van alle verdragen, wetten en financiële transakties, het intrekken van alle burgerlijke wetten die het privaatbezit moeten sanktioneren en vervolgens onteigening. Het totale sociale kapitaal, inbegrepen de openbare gebouwen, de grondstoffen, het bezit van de kerk en de staat moet overgedragen worden aan de organisaties van de werkers. Bij het uitbreken van de revolutie moet de samenleving georganiseerd worden door de "Permanente Federatie van de Barrikaden". De revolutionaire Raad zou moeten bestaan uit een of twee afgevaardigden van elke barrikade, één van elke straat of voorstad; deze afgevaardigden hebben een mandaat bij volmacht, zijn altijd verantwoordelijk en kunnen altijd uit hun funktie ontheven worden.
Bakoenin was niet van mening dat een revolutie mogelijk is zonder geweld maar het geweld moet meer gericht zijn op de instituties dan op de mensen. De revolutie zou echter geen nieuwe autoriteit moeten ontwikkelen, die het recht heeft te dwingen. Zij die dwang uitoefenen moeten dat doen onder goedkeuring van de revolutionairen; dit is de enige legitimatie voor geweld tijdens een revolutie, daar de wet niet meer bestaat. Niet te vermijden geweld moet echter kort van duur zijn en moet niet leiden tot een institutie die de autoriteit heeft om te onderdrukken. Bakoenin heeft in al zijn geschriften het idee verworpen van een "revolutionaire regering", van "komitees voor de openbare veiligheid", alsmede de zogenaamde "diktatuur van het proletariaat" want een dergelijke nieuwe autoriteit, zo een "proletariese staat", die in teorie de werkers vertegenwoordigt, zou in de praktijk toch weer leiden tot een nieuwe heersende klasse.
Revolutie betekent het omverwerpen van de staat, want de sociale revolutie moet een eind maken aan het oude organisatie systeem, dat gebaseerd is op geweld, en moet volledige vrijheid geven aan de massa's, groepen, communes en associaties en ook aan de individuele personen zelf. Zij vernietigt eens en voor al de historiese oorzaak van alle geweld: de macht en het bestaan zelf van de staat. Met de

ondergang van de staat verdwijnen tevens alle onrechtvaardigheden van het officiële recht en alle leugens van de diverse religieuze richtingen, die niets meer inhouden dan de heiliging - ideëel en reëel - van alle geweld dat erkend en bevorderd wordt door de staat. Armoede en moedeloosheid zijn niet voldoende om een sociale revolutie te doen ontstaan. Zij kunnen leiden tot lokale revoltes, maar kunnen niet gehele mensenmassa's aansporen. Alleen wanneer de mensen - bewogen door een universeel idee dat ontspruit uit de diepten van het mens-zijn en gezuiverd door gebeurtenissen en ervaringen - alleen wanneer mensen een algehele notie hebben van hun rechten, alleen dan kan de revolutie plaatsvinden. Men kan niet op vernietiging mikken zonder althans een verwijderde konseptie te hebben over de nieuwe orde die moet volgen op de bestaande; en hoe levendiger die toekomst zichtbaar is, hoe sterker is die drang naar destruktie. Des te meer die visualisatie de waarheid benadert, d.w.z. naarmate deze meer in overeenstemming is met de noodzakelijke ontwikkeling van de aktuele sociale werkelijkheid des te heilzamer zullen de resultaten zijn van destruktieve aktie, die niet alleen bepaald worden door de mate van intensiteit, maar ook door de gekozen middelen om het positieve ideaal te bereiken. Uitbuiting en onderdrukking zijn niet van zuiver ekonomiese en politieke aard, en daarom zouden zij ook niet automaties afgeschaft worden door de verovering van politieke macht en de organisatie van het nieuwe ekonomiese systeem. Zij hebben eenzelfde oorsprong: autoriteit.

FEDERALISME

Bakoenin was van oordeel dat iedere diktatuur geen ander doel kon hebben dan de zelfbestendiging en dat dit alleen slavernij kon verwekken bij de mensen, die dit duldden. Vrijheid kan alleen tot stand komen door vrijheid. De nieuwe sociale organisatie moest op de vrije integratie van de arbeidersassociaties, de dorpen, de communes en de regio's berusten, van onderop, en zich richtend op de behoeften en wensen van de mensen. Dat bedoelde Bakoenin met federalisme. Kleinere groepen moesten zich tot grotere joenits federeren. Hij was er zich natuurlijk wel van bewust dat een zekere ekonomiese centralisatie onvermijdelijk was, als een konsekwentie van de schaalvergroting, maar hij verwierp het idee dat deze problemen alleen konden worden opgelost door politieke centralisatie. Hij hield vast aan de noodzaak van kollektief eigendom en stelde dat indien de autoritaire staat, met zijn onnatuurlijke centralisatie de grondslag zou vormen van de sociale organisatie het onvermijdelijk gevolg zou zijn de vernietiging van de vrijheid van ieder persoonlijk en van kleine groepen, en dit weer zou leiden tot nieuwe uitbuiting en tot eindeloze oorlogen.
Volgens Bakoenins teorie zouden vrije produktie-associaties, eenmaal eigen meester geworden, zich op een goede dag tot over de nationale grenzen uitbreiden en een uitgebreide ekonomiese federatie vormen met een parlement, dat op mondiale schaal gedetailleerde statistiese gegevens zou verzamelen en van waaruit de totaalproduktie van de wereldindustrie verdeeld zou worden over de verschillende landen, zodat er nog nauwelijks industriële krises, stagnaties, rampen, kapitaalverspilling, etc zou voorkomen; de menselijke arbeid, emancipatie, ieder zou de wereld vernieuwen.
In tegenstelling tot Marx beschouwde Bakoenin de boeren als een revolutionaire kracht, hoewel histories de wezenlijke rol aan het proletariaat in de steden toebehoorde. In zijn "Brieven aan een Frans-

man", geschreven twee maanden na het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog en waarin Bakoenin zijn ideëen ontwikkelde over de weg die de revolutionaire beweging zou moeten volgen, gaf hij praktiese aanwijzingen hoe je de tegenstellingen tussen de arbeiders en de boeren zou kunnen overwinnen. Om de boeren voor de revolutie te winnen is het noodzakelijk om zeer voorzichtig te werk te gaan, want ideëen en propaganda die door de arbeiders aanvaard worden, zullen een tegengesteld effekt op de boeren kunnen hebben. Hun noodlottige vijandschap zou opgeheven moeten worden, anders zou de revolutie verlamd worden. Het zou noodzakelijk zijn om in feite, en niet in woorden, de autoriteit van de staat te ondermijnen.
Bakoenin pleitte ervoor dat er afgevaardigden naar de dorpen zouden worden gezonden om een revolutionaire beweging onder de boeren te bevorderen. Kommunisme of kollektivisme kun je hen niet van bovenaf opleggen, ook al zouden de arbeiders macht genoeg hebben om dit te doen. Een dergelijk autoritair kommunisme zou het geïnstitutionaliseerd geweld van de staat nodig hebben en dit zou leiden tot de restauratie van autoriteit en een nieuwe geprivilegieerde klasse.
De revolutionaire autoriteiten - en van hen moet je er zo weinig mogelijk hebben - moeten de revolutie bevorderen, niet door het uitvaardigen van de kreten maar door de massa's tot aktiviteit te bewegen. Zij moeten onder geen beding een kunstmatige organisatie - welke dan ook - over de massa's schuiven.
Bakoenin verschilde met Marx en Engels niet alleen van mening wat betreft de rol van de Slaven, maar ook wat betreft de beoordeling van de politieke toekomst van Europa. Hij kon ook niet instemmen met hun opvatting dat Bismarck en Victor Emanuel in hun streven naar eenheid van hun landen nuttig werk zouden doen voor het socialisme. Op 20 juli 1870 schreef Marx aan Engels: "Als de Pruisen winnen zal de centralisatie van staatsmacht van nut zijn voor de centralisatie van de Duitse werkende klasse". En een paar weken later antwoordde Engels dat Bismarck nu, net als in 1866, "een deel van ons werk" doet. De nationale eenheid, met zijn konsekwenties van politieke en ekonomiese centralisme, was in de ogen van Marx, een eerste vereiste voor socialisme. Volgens de marxe dialektiek zou de verovering van de centralistiese staat door de werkende klasse, georganiseerd in een politieke partij, de weg openen naar het socialisme en de staat zou uiteindelijk afsterven. In dit verband werd het overwicht van Marx' teorie, met name zijn konseptie van het histories proces, zelf een element en een vereiste voor dit proces.
Bakoenin begreep deze grondgedachten heel goed, maar hij was het er niet mee eens. "Wat gemaakt heeft dat wij dit systeem verwerpen" schreef hij, wijzend op revolutionaire autoriteiten die de vrijheid van bovenaf leiden, "is dat dit regelrecht leidt tot het oprichten van een nieuwe serie grote, nationale staten, die zich natuurlijk afzonderen, die elkaars rivalen zijn, die vijandig zijn tegen elkaar; en dit leidt tot de negatie van het internationalisme".
Bakoenin vreesde dat deze ontwikkeling tot een nieuw cesarisme zou leiden, en na de Frans-Duitse oorlog voorspelde hij een tijdperk van onophoudelijke oorlogen en het gevaar van een Pruisiese germanisatie van Europa. Twee jaren voor zijn dood schreef hij "Bismarckisme, dat is militairisme, de politie en het financiële monopolie tot een geheel samengesmolten, namelijk de moderne staat, is overal aan de winnende hand. Het is duidelijk dat deze machtige en wetenschappelijke ontkenning van alles wat menselijk is nog wel een tien tot vijftiental jaren zal triomferen".
Inderdaad, deze triomf woekert al meer dan een eeuw voort!

arthur lehning over anarcho-syndikalisme

Onderstaande tekst verscheen onder de titel 'Grundgedanken über Anarchosyndikalismus' in nr. 1/1931 van Die Internationale, het teoreties maandblad van de Freie Arbeiter Union Deutschland (FAUD) en vrijwel gelijktijdig onder de titel 'Grondslagen' in het gelijknamige tijdschrift van het Nederlands Syndikalisties Vakverbond (NSV). De anarcho-syndikalistiese FAUD, opgericht in 1919 groeide in de jaren 20 uit tot een organisatie met 200.000 leden. De IAA, waarvan in het artikel sprake is, is de anarcho-syndikalistiese Internationale Arbeiders Associatie, die enige miljoenen leden telde en waarvan Lehning in de periode 1932-35 sekretaris is geweest. Aangezien de duitse en de nederlandse versie van de tekst op enkele plaatsen verschilt, hebben wij gekozen voor een gemoderniseerde versie, waarbij gebruik gemaakt is van de vertaling uit het duits van Ruud Uittenhout. (Red.)

De krisis van het kapitalisme die met de eerste wereldoorlog begon betekende tegelijkertijd een krisis van het socialisme en de politieke en ekonomiese chaos waarin de wereld zich sindsdien bevindt vond zijn weerslag in een verwarring van de socialistiese arbeidersbeweging. In deze chaos en verwarring dreigde het socialisme zelf ten onder te gaan. De russische revolutie kon een ogenblik het geloof in het socialisme hernieuwen en tot socialistiese daden inspireren. In een wereld die door het kapitalisme in een zee van bloed en razernij was gestort, was ze voor miljoenen het simbool en de belichaming van vrijheid en bevrijding. Zo was en blijft het wereldhistoriese ogenblik, waarin de kapitalistiese oorlog omsloeg in de oorlog tegen het kapitalisme.
Met de ontaarding van de russische revolutie gingen ook de verwachtingen die zij opgeroepen had, ten onder. De wereldreaktie begon. De ontreddering van het socialisme zette zich voort. Er scheen geen weerstand mogelijk tegen de verloochening van de socialistiese waarden en waarheden. Er is geen grotere en schaamtelozer smaad dan alles dat de laatste tien jaar in naam van het socialisme is gebeurd. De praktiese grondslag van de socialistiese beweging, *de aktieve zelfbevrijding* werd ondergraven door de noodlottige gedachte en de niet minder noodlottige praktijk van een zich onder alle mogelijke namen verbreidend staatsdespotisme. En dit gebeurde terwijl men *de maatschappij van de staat bevrijden* het doel van het socialisme noemde en voor een dergelijke definitie zou men zich niet alleen op Proudhon en Bakoenin, maar ook op Marx en Engels kunnen beroepen.
In het verbond op leven en dood tussen de opportunistiese, reformistiese sociaal-demokratie, de bourgeoisie, de kapitalistiese staat en de ondergang van de russische revolutie in partijdiktatuur en staatsterrorisme heeft het definitieve bankroet van het staatssocialisme zich in al haar schakeringen afgetekend. De gehele ontwikkeling van de revolutie na de oorlog is een tragiese en historiese bevestiging van Bakoenins woorden dat de staat de dood voor de revolutie en het socialisme is en dat een omwenteling die de staat opnieuw instelt, niet de weg voor vrijheid, maar voor de reaktie en het despotisme baant.
Maar ook het vrije socialisme, het zogenaamde anti-autoritaire socialisme, dat al decennia lang het gevaar voor het socialisme, dat bestond uit de partij, het parlement en de staat, benadrukte, werd

door de historiese ontwikkeling sinds de oorlog tot een grondige zelfkritiek gedwongen. Het min of meer utopiese geloof dat het voldoende zou zijn de 'oude machten' te vernietigen en dat na de ineenstorting van de staat door de 'algemene werkstaking', de 'vrije maatschappij' zonder meer bereikt zou kunnen worden, was in strijd met de historiese werkelijkheid. Het ekonomies leven van de maatschappij was te zeer een eenheid en bovendien te gekompliceerd geworden om door de simplistiese teorie van de 'autonome commune' bestreden te kunnen worden.
In niet geringere mate als de bevestiging van haar terechte kritiek op het staatssocialisme werd het gebrek aan een eigen, positief, konkreet en opbouwend programma duidelijk. De russische revolutie heeft onverbiddelijk gesteld dat een prakties opbouwprogramma vereist was. De konstruktieve vernieuwung kwam in het *anarcho-sindikalisme* tot uitdrukking. Dat kwam ook tot uitdrukking in het feit dat tegenover de *propaganda* van min of meer los samenhangende groepen, de *organisatie* van de arbeidersklasse op *ekonomiese basis* gesteld werd. Afzijdig van alle en tegen alle politieke partijen kan slechts op deze manier de nationale en internationale eenheid van de arbeidersklasse-van hoofd-, hand- en landarbeiders tot stand gebracht worden die nodig is voor het verzet onder en tot vernietiging van het kapitalisme.
Socialisme betekent vervanging van ekonomiese uitbuiting en politieke onderdrukking door de organisatie van de arbeid. Daarom blijft de vernietiging van de staat in al zijn vormen een voorwaarde voor een socialistiese maatschappij. Daarnaast blijft de belangrijkste eis de praktiese voorbereiding voor het overnemen van het ekonomies leven door de arbeiders zelf.
Tegelijk met deze 'syndikalistiese' ontwikkeling van het anarchisme vond in verscheidene landen een 'anarchistiese' ontwikkeling van het syndikalisme plaats. Tot de wereldoorlog had het syndikalisme in verschillende landen een *a-politieke* grondslag. In dit negatieve principe kwam de wil tot zelfstandigheid tot uitdrukking. Het syndikalisme stond los van de politieke partij, het verwierp het parlementarisme en stond vijandig tegenover de staat. Maar de revolutionaire ontwikkeling heeft deze a-politieke grondslag ondergraven. In zoverre het syndikalisme revolutionair gebleven was, dreigde het een slagveld voor politieke partijen te worden, die de ekonomiese organisatie als 'bijwagen' voor hun staatssocialistiese en diktatoriale doeleinden wilden gebruiken. Wilde het syndikalisme zelfstandig en onafhankelijk blijven dan kon het niet slechts neutraal staan tegenover de politieke partij: het zou partij, parlement en staat moeten bestrijden als onverenigbaar met het syndikalistiese doel. Het zou in plaats van a-parlementair *anti-parlementair* moeten worden.
En bovendien: een revolutionaire arbeidersbeweging zou elke socialistiese en revolutionaire betekenis verliezen als ze tegenover de huidige vraagstukken die de revolutie gesteld heeft, geen stelling zou innemen. Ze moet kiezen tussen twee onverenigbare wegen, tussen twee onverzoenlijke tegenstellingen: staatssocialisme of vrij socialisme, *bolsjewisme of anarcho-syndikalisme*.
Met de vervanging van het a-politieke beginsel door de positieve doelstelling van een staatloze, kommunistiese maatschappij was ook de eigen positieve politiek, taktiek en organisatie van het syndikalisme bepaald. Internationaal vond het anarcho-syndikalisme zijn uitdrukking in het IAA. Op basis van Bakoenins beginselen verenigt zij de revolutionaire syndikalisten van de gehele wereld op ekonomiese grondslag.

arthur lehning over reformisme

"De Duitse katastrofe" verscheen oorspronkelijk in nr. 2/1933 van het anarcho-syndikalistiese tijdschrift Grondslagen. Lehning beschrijft in dit artikel hoe de baantjesjagerij van de Duitse Sociaaldemokratie en de lakeidiensten van de KPD voor de machthebbers in Moskou, Hitler de kans bood om (langs parlementaire weg) aan de macht te komen. Ter verduidelijking: 30 januari 1933 was de dag dat Hitler Rijkskanselier (minister-president) werd; 5 maart 1933 werden (onder de Hitler-terreur) verkiezingen gehouden voor de Rijksdag, het Duitse parlement.
Helaas hebben wij het artikel vanwege de lengte moeten bekorten.
(Red.)

HET EINDE VAN DE PARTIJ VAN BEBEL

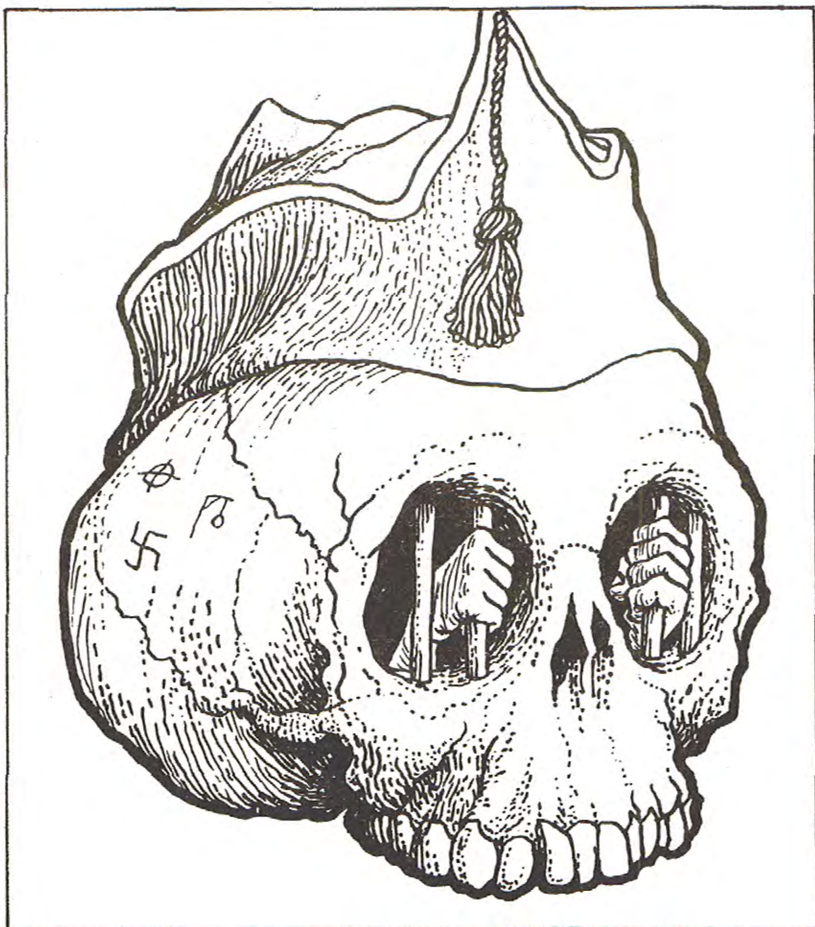
De 17e mei 1933 stemde de soc.-dem. rijksdagfraktie voor de motie waarin de Rijksdag zich eensgezind achter de regering van Hitler stelde; Hitler, die in zijn eindeloze redevoeringen voor en na de 30e januari niet opgehouden had te verklaren, dat hij het als zijn voornaamste taak beschouwde, het "Marxisme" in Duitsland uit te roeien, zo volkomen, dat na tien jaar niemand in Duitsland meer zou weten wat Marxisme was. Nooit is de nederlaag van een partij zo smadelijk en het einde van een partij zo karakterloos geweest als van de duitse sociaal-demokratie sinds de 4e aug. 1914 heeft deze partij niets vergeten en niets geleerd.
"En nu maken wij waar, wat wij altijd gezegd hebben. In het uur van het gevaar laten wij het vaderland niet in de steek. Wij staan voor de onomstotelijke werkelijkheid van de oorlog. Heden hebben wij niet voor of tegen de oorlog te beslissen, maar over de vraag van de voor de verdediging van het land noodzakelijke middelen."
Aldus de verklaring van de sociaal-demokraat Haase namens de soc.-dem. Rijksdagfraktie, de 4de augustus 1914. Ook toen kende de Rijksdag naar een keizerlijk woord geen partijen meer, maar alleen Duitsers. Maar toen sloot de sociaal-demokratie de bloedige godsvrede met de kapitalistiese bourgeoisie, tegenover de buitenlandse vijand, die z.g. "huis en hof" bedreigde. Ditmaal sloot zij de godsvrede met de beulen der Duitse arbeidersklasse.
Deze republiek eindigde zoals ze begonnen was. Hoe had men ook van een sociaal-demokratiese republiek, die door de revolutie van 1918 ontstaan was, iets kunnen verwachten, die onder leiding plaats greep van lieden als Elbert en Scheidemann, waarvan de eerste verklaarde: "Ik haat de revolutie als de pest" en waarvan de tweede verklaard heeft: "Ik ben dankbaar dat men gekonstateerd heeft dat Ebert en ik aan de November-revolutie niet schuldig zijn". Deze z.g. novemberrevolutie, waarmee de fascistiese kontra-revolutie heeft afgerekend, was dan ook niets anders dan een produkt van de militaire nederlaag en had geen ander doel dan de restauratie van de werkelijke machthebbers. Het kapitalisme, waarvan de grondslagen een ogenblik waren geschokt, werd weer hersteld en het groot-grondbezit waarop de monarchie had gesteund, werd niet aangetast. In plaats van het socialisme kreeg de duitse arbeidersklasse, nadat de politieke macht veroverd was, de republiek van Weimar en een republikeinse vlag.

De sociaal-demokraat Ebert kwam op het idee om de keizerlijke nationale hymne "Deutschland, Deutschland ueber alles" ook maar tot het officiële volkslied der nieuwe republiek te maken. Deze daad was symbolies: een andere vlag, maar hetzelfde lied. Behalve de sociaal-demokratiese vakbeweging, was dit republikeinse volkslied een van de weinige instellingen van de republiek van Weimar, die door de fascisten als volkomen geschikt geacht werden om in de nieuwe staat van het Derde Rijk overgenomen te worden.
Deze sociaal-demokratiese partij en deze sociaal-demokratiese vakbeweging waren organisaties die in laatste instantie nergens anders toe dienden dan duizenden en duizenden "beter gesitueerde arbeiders" aan een goed betaald baantje te helpen.
Partijfunktionarissen, staatsfunktionarissen, beambten, intellektuelen, dat was de kern van deze arbeiderspartij, die over een schitterend funktionerend apparaat, waaronder niet minder dan een 200 dagbladen, beschikte. Maar tot de strijd tegen het fascisme, daartoe was deze partij niet bereid en ook niet in staat.
Zij was geheel verburokratiseerd dank zij de volkomen macht der partijleiders over het apparaat. Tienduizenden van deze partij hadden materieel belang bij de instandhouding van de fameuze republiek Weimar. Vandaar dat zij tot iedere koncessie en tot iedere "tolerering" bereid waren om hun z.g. machtsposities te kunnen handhaven, waaruit ze tenslotte op 31 juli 1932 door "een luitenant en twee man" werden verdreven.
"Mensen die getoond hebben zo weinig met de macht, waarover zij beschikken, te kunnen omgaan", hoonde de fascist Goebbels, de tegenwoordige minister van fascistiese propaganda, "zijn ook helemaal niet waard dat zij de macht in handen hebben".
De duitse arbeidersklasse heeft met haar sociaal-demokratie geen geluk. De ene keer wordt haar 1 mei-betoging door de sociaal- demokratiese Polizeipräsident Zörrgiebel verboden, en de toch plaats vindende demonstratie in bloed gesmoord, de andere keer wordt zij wel door haar leiders opgeroepen tot een 1 mei-demonstratie, maar onder de vlag van het hakenkruis.
Maar het mocht niet baten. Noch de verklaring van Wels, dat de sociaal-demokratie toch al deze jaren haar nationale plicht heeft vervuld, noch zijn breuk met de Tweede Internationale, noch de verklaring van de leiding der sociaal-demokratiese vakbeweging dat zij bereid was om met de fascistiese staat samen te werken, konden verhinderen dat het fascisme zijn strijd "tegen het Marxisme" tot het eind toe ging. Het gehele vermogen der Marxistiese arbeidersbeweging werd in beslag genomen, de pers verboden of gelijkgeschakeld, en het gehele apparaat door fascistiese bestuurders besef om aldus in de fascistiese staat ingeschakeld te worden.
Met enige ontsteltenis heeft men zich afgevraagd hoe het mogelijk was, dat deze goed georganiseerde arbeidersbeweging, die in Duitsland over politieke partijen en een vakbeweging van miljoenen en miljoenen aanhangers beschikte, zonder slag of stoot, zonder protest en zonder verzet, voor Hitler het veld heeft geruimd en een golf van onderdrukking en van terreur over zich heen heeft laten gaan, die zonder weerga is in de geschiedenis der moderne arbeidersbeweging.

DE ROL VAN MOSKOU

Zoals de overwinning van Hitler het verraad heeft onthuld van de partij van de Noske's, Zörrgiebels, Wels en Leiparts en het wereldhistoriese bankroet der sociaal-demokratie heeft gedemonsteerd, zo

heeft het tevens het ware karakter en de ware betekenis der Kommunistiese partij onthuld.
Het karakterloze, gevaarlijke en misdadige opportunisme der Duitse Kommunistiese Partij, (die buitendien zoals alle kommunistiese partijen in de eerste plaats de belangen van de buitenlandse politiek van het staatskapitalistiese Rusland te dienen heeft, belangen, die herhaaldelijk lijnrecht ingaan tegen die van de revolutionaire arbeidersbeweging in de desbetreffende landen) is nergens zo tot uitdrukking gekomen als in de nationalistiese propaganda van deze partij(...) De oorlogsleuze der K.P.D. luidde: "Voor het bondgenootschap met Sovjet-Rusland, tegen de Entente". Welk een vervalsing van alle proletariese en revolutionaire waarden: nationale revolutie ter wille van de oorlog tegen de Entente! Welk een ontaarding van de partij van Liebknecht en Rosa Luxemburg, die nog steeds gelooft het monopolie der revolutionaire gezindheid en der revolutionaire strategie te bezitten. Men weet hoe de Rijksweer met het Sovjet-russische Rode Leger steeds goede betrekkingen heeft onderhouden, hoe Sovjet-Rusland de Rijksweer wapens geleverd heeft, opdat deze ze tegen de revolutionaire kommunisten en arbeiders kon gebruiken, hoe de Rijksweer zijn gifgasfabrieken in Rusland heeft en hoe sinds het pakt van Rapallo zowel Duitsland als Rusland steeds met de mogelijkheid van een samengaan van Rijksweer en Rode Leger hebben gerekend(...)
Tussen socialistiese frazen en kapitalistiese geldschieters baande het nationaal-socialisme met zijn miljoenen aanhangers zich een weg naar de macht. Hoe vager van program, des te duidelijker zijn demagogie. De leuzen: tegen 't Marxisme, tegen de joden, tegen Versailles, de fantastiese voorspiegelingen van 'n nieuw en van ellende bevrijd Duitsland kon miljoenen aantrekken, omdat het ontstond op de zeer reëele basis der ekonomiese ontworteling en van het bankroet der demokratie.
Met de hoog-konjunktuur van het nationalisme braken ook weer betere tijden aan voor de bolsjewistiese demagogie. Ook voor de K.P.D. was het nationalisme weer troef. De verkiezingsmanifesten der K.P.D. waren doorspekt met fascistiese en nationalistiese terminologie. Ook de K.P.D. was weer voor de "bevrijding van Duitsland", voor de "strijd tegen Versailles", tegen de "Young slavernij". Inplaats van internationale klassenstrijd ging het tegen het "Westerse kapitalisme". De proletariese en socialistiese revolutie werd vervangen door de "volksrevolutie".
De Kommunistiese Partij riep op tot deelname aan het nationalisties volksreferendum in Pruisen, dat door de fascisten georganiseerd was om de sociaal-demokratiese regering in Pruisen ten val te brengen. Op deze wijze bracht de Kommunistiese Partij het eenheidsfront in praktijk maar.... met de fascisten. Opnieuw bleek in deze episode van de z.g. "roter Volksentscheid" het gevaarlijke en misdadige opportunisme van deze partij, wier gehele politiek met haar verkiezingsdemagogie en revolutionair parlementarisme er slechts op uit was om massa-aanhang te verkrijgen. Was de konjunktuur voor het nationalisme gunstig, dan was ook de Kommunistiese Partij weer nationalisties: "Stemt K.P.D.!" Wij zijn ook nationalisties. "Stemt K.P.D.!", wij zijn ook tegen Versailles. Wij zijn ook voor de nationale volksrevolutie." Maar ook deze politiek is heden bankroet. Ook al tracht Moskou door veel geschreeuw, zoals gewoonlijk, de aandacht af te leiden, en ook al heeft zij de 5e maart, die de overwinning van het fascisme bezegelde, de dag van de definitieve katastrofe der Duitse arbeidersbeweging, bij monde van de "Prawda" "een enorme politieke

„verwinning" der K.P.D. genoemd....
Het is niet zonder ironie der geschiedenis, dat het nationaal-socialisme aan de macht kwam langs de weg der demokratie: het verkreeg zijn aanhang op de demokratiese weg van verkiezingszwendel en verkiezingshumbug en van de massapartij; het vestigde zijn diktatuur langs zuiver parlementaire weg.
Door en met de verkiezingen van de 5e maart, die prakties plaats greep onder een staat van beleg, onder een golf van terreur, is de demokratie ad absurdum gevoerd. Desondanks is het de sociaal-demokratie, zo goed als trouwens de K.P.D. geweest, die nog onmiddellijk voor de verkiezingen, op een ogenblik dat de hele staatsmacht reeds in handen der fascisten was, de arbeidersklasse opriepen om de 5e maart aan Hitler het "antwoord" te geven - met het stembiljet. De laatste rol die de demokratie in Duitsland heeft vervuld is dan ook geen andere geweest dan de diktatuur in het zadel te helpen nadat de parlementaire demokratie zichzelf reeds onder de door de sociaaldemokratie getolereerde diktatuur van Brüning had uitgeschakeld en de weg voor het fascisme had vrijgemaakt (....)

De IAK. tegen Koloniale Onderdrukking

Verklaring afgelegd door Müller Lehning namens de Internationale Antimilitaristische Kommissie (IAA. en IAMB.) op het Congres tegen Koloniale Onderdrukking, Februari 1927, Brussel.

(IAP) De IAK. beschouwt de koloniale onderdrukking als een der brutaalste vormen van imperialistische uitbuiting en verklaart zich volkomen solidair met den bevrijdingsstrijd der koloniale volken der gansche aarde.

De gewelddadige onderdrukking van de in verzet komende koloniale volken, evenals de onderlinge afgunst der koloniseerende mogendheden bedreigt de arbeidersklasse met het permanente gevaar van nieuwe oorlogen.

Deze koloniale onderdrukking en de moderne oorlogen van het imperialisme zijn slechts mogelijk door de metterdaad betoonde solidariteit van het, door ditzelfde imperialisme uitgebuite, witte proletariaat met zijn regeeringen, zoolang dit zich ertoe leent dienst te doen als matroos op de oorlogsvloot, als soldaat in het leger, als arbeider (-ster) in de oorlogsindustrie.

De IAK. roept daarom het blanke proletariaat op, deze solidariteit met de heerschende klasse te verbreken en het militaristisch apparaat van den staat te vernietigen door persoonlijke en massale dienstweigering aan het militarisme, door onmiddellijke en definitieve stopzetting der oorlogsindustrie en door de verhindering van iedere actie en elke oorlogsvoorbereiding tegen koloniale of andere volkeren.

Het is de gemeenschappelijke taak van het blanke en het gekleurde proletariaat dezen strijd tegen het imperialisme te doen omslaan in de sociale wereldrevolutie. Want de werkelijke bevrijding der koloniale volkeren eischt niet slechts nationale onafhankelijkheid, maar vóór alles de sociale onafhankelijkheid: de opheffing van *iedere* onderdrukking van het arbeidende volk.

Daarom dienen de zich bevrijdende koloniale volken te verhinderen, dat de koloniale uitbuiting door het „moederland" wordt vervangen door de uitbuiting van een nationalen staat en dienen zij er tevens voor te waken, dat de huidige dictatuur niet wordt vervangen door de dictatuur eener politieke partij. Want iedere dictatuur beteekent het herstel van den staat, die krachtens zijn aard de arbeidende massa's opnieuw zal onderdrukken, terwijl zijn militaristische organisatie het oorlogsgevaar continueert in plaats van op te heffen, en tevens zijn staatskapitalistisch productiesysteem afzetgebieden eischt, wat opnieuw tot economische conflicten zal leiden.

Daar de moderne oorlogstechniek de gansche menschheid met ondergang bedreigt en zich keert tegen ieder die ze toepast, dringt de IAK er bij de koloniale volkeren op aan, ook in hun bevrijdingsstrijd in de eerste plaats hun kracht te zoeken in de zoo effectieve strijdmiddelen der sociale revolutie (boycott, staking, belastingweigering — non-cooperation).

De IAK. roept daarom de arbeiders van ieder ras en elke kleur op tot een onafgebroken strijd tegen de regeeringen en de staten, teneinde door hun economische strijdmiddelen elken oorlog onmogelijk te maken en de sociale revolutie te voltrekken door het geheele economisch leven in eigen handen te nemen en een nieuwe maatschappij op te bouwen op de basis van een waarlijk vrij sovjetsysteem, waartoe de vernietiging van den staat een noodzakelijke voorwaarde is.

Arbeiders van alle landen en rassen vereenigt u!

Op voor de sociale revolutie!

Op voor de bevrijding van het wereldproletariaat!

ALBERT DE JONG
A. MüLLER LEHNING

DENK AAN DE VERLENGING VAN UW ABONNEMENT!

Dezer dagen heeft onze administratie akseptgirokaarten verzonden voor de inning van het abonnementsgeld voor De As 1976. De prijs blijft een tientje. Sommige (nieuwe) abonnees hebben hetzij geen aksept ontvangen (dan hebben zij nog een of enkele nummers in 1976 tegoed en ontvangen zij later een aksept voor het aanvullend bedrag) hetzij een aksept voor een hoger bedrag (bijv. ƒ 11.65. Dan zijn zij nog betaling verschuldigd voor een deel van 1975, waarbij per nummer van De As ƒ 10:6 = ƒ 1.65 wordt berekend).
In het algemeen versturen wij na de eerste aksept niet meer dan één aanmaning, een maand na de eerste. Het is zaak dat u tijdig voor betaling zorgdraagt, in dit geval uiterlijk half januari 1976, omdat zij die niet hebben gereageerd op de tweede aksept nummer 19 NIET krijgen toegestuurd, en beschouwd worden te hebben opgezegd.
De ervaring heeft helaas geleerd dat degenen die niet voor verlenging van het abonnement in aanmerking willen komen, vaak niet eens de moeite nemen dit even (per briefkaartje) te laten weten. Om dus geen onbetaalde nummers de deur te laten uitgaan, hanteren we dit systeem met akseptgirokaarten. Deze kaarten kunnen zowel via de giro als via uw bank als op het postkantoor voor storting worden gebruikt
Abonnees in België die geen postrekening hebben wordt verzocht per postwissel (op het postkantoor: roze formulieren) te storten.
Administratie De As, Stichting Pamflet Postbus 1333 Groningen NL.

BOEKEN

BEELDEN VAN DE INTERNATIONALE VERLEUGENING

Er zijn er, die Constandse een fervente kultuurpessimist noemen. De titels van zijn beide alternatieve geschiedschrijvingen die onlangs zijn uitgekomen zouden dezulken gelijk geven. En de inhoud is inderdaad vrij van gladstrijking of mooipraterij van onze hedendaagse geschiedenis, die toch weinig verheffends heeft voortgebracht. En dan nog: het gaat niet aan zich te voegen in de rijen van de onverbeterlijke optimisten, die hun lach aanstekelijk maken ter rechtvaardiging van de eigen kolaboratie en aldus tevens het systeem helpen handhaven, omdat zo'n lach verdringt en het voortproduceren moet vergemakkelijken. Maar Constandse is niet eens kultuurpessimist: in zijn voorrede tot *Geen Morgenrood* schrijft hij: "De onbeschrijflijke nietige cel, waaruit de mens wordt geboren, schijnt onvernietigbaar, ook wanneer de problemen der geschiedenis in hun eeuwige wederkeer onoplosbaar blijken. (...) Waar het op aankomt is de 'amor fati': de liefde tot het lot, niet het klagelijke en onvruchrbare verzet tegen het onvermijdelijke, doch de moedige aanvaarding daarvan. En honderden nameloze miljoenen hebben in de katastrofes van deze eeuw getoond daartoe in staat te zijn, uit de chaos te kunnen herscheppen. Het leven, hoe tragies ook, is anti-nihilisties". Dit schreef hij in 1960, de titel van het boek was toen Het lot belooft geen Morgenrood.

De nu verschenen tweede druk is vermeerderd met een nabeschouwing over 1960-1975. Maar ook sindsdien heeft Constandse de hoop niet opgegeven, getuige wat hij in de inleiding tot *De Jaren der Verleugening* stelt: "De verleugeningen die uit de geschetste geschiedenis naar voren komen bestemmen haar tijdelijke, maar niet haar uiteindelijke loop. Dit doet de levende, lijdende en strijdende mensheid, hoezeer ook bedreigd door verwoestende wapenen". In dit boek beschrijft Constandse de hoofdlijnen van het wereldgebeuren sinds 1945 in een zevental delen: Bronnen van de koude oorlog, Het dilemma der Sowjet-Unie, Latijns Amerika: genadeloos geweld, Het explosieve Midden-Oosten, Rebellie van het Verre Oosten, Afrika: de tweede kolonisatie en tenslotte: De vrijheid der zeeën. Voor wie uit beide boeken een keuze moet maken: Geen Morgenrood beslaat uiteraard een groter tijdvak, waardoor de keuze van de hoofdlijnen ook beperkter is. Toch is het verhalender, persoonlijker geschreven dan Jaren der Verleugening, dat relatief informatiever maar niet minder leesbaar is, dankzij Constandse's ervaren stijl van puntig en direkt formuleren. (BCh)

(Anton Constandse, Geen Morgenrood - beeld en balans van onze eeuw; Meulenhoff, Amsterdam/1975; prijs ƒ 24,50)
(Anton Constandse, De jaren der verleugening - internationale politiek sinds 1945; Contact, Amsterdam/1975; prijs ƒ 26,50)

ANDERE STAATSOPVATTING

Juristen ontlenen hun bestaan aan de staat en het recht. Voor de Meeste juristen is er wat dat betreft geen probleem. Zónder staat en recht krijg je immers anarchie, en dat is: barre ellende? Dat vanzelfsprekende standpunt wordt niet verdedigd in Thom Holtermans boekje 'Andere staatsopvatting, een anarchisties syndroom'.

Het boekje is geschreven op de tegenstelling anarchie/hiërarchie. Een aantal anarchistiese thema's als syndikalisme, arbeidersraden en opvoeding worden in historiese beschouwingen behandeld. Strijdpunten tussen anarchisten en marxisten(-leninisten) worden duidelijk gemaakt. Aan het verschil tussen anarchistiese en (hoe dan ook autoritaire) leninistiese staats/rechtsopvattingen wordt een belangrijk hoofdstuk gewijd.
Thom stelt zich op tegen de sterke centralistiese tendensen in de burokratie en technokratie die nog steeds worden verkocht als dé middelen om een goed georganiseerde samenleving draaiende te houden. Juist die kritiek op het beheersen van mensen, bezigheid bij uitstek van juristen, is tegen het zere, juridiese been. Het boekje zal in de juristenpers dan ook waarschijnlijk worden begroet als 'interessante, maar natuurlijk niet wetenschappelijke' bijdrage.
Alles bij elkaar worden er door Holterman meer zinnige dingen gezegd dan in rijen arrogante verhandelingen over het juridiese recht. Daarbij is het boekje erg leesbaar. Ook dáár kunnen juristen iets van leren. (Kees Spaans).

(Thom Holterman, Andere staatsopvatting, een anarchisties syndroom. Kluwer, Deventer/1975. f 12,50 - bij intekening op de serie Recht en maatschappij f 10,--).

GRAVEN NAAR MACHT

De 200 van Mertens, bestaan die? Ja, zegt een werkgroep van politikologen van de universiteit van Amsterdam, met dien verstande dat het gaat om een bestuurlijk netwerk dat de grote bedrijven en instellingen in Nederland verbindt. Een dubbelfunktie op direktie- of kommissariaatsnivo schept een toegangsmogelijkheid van het ene bedrijf naar het andere en die toegang maakt machtsuitoefening mogelijk. Het eerste voorlopige rapport van de werkgroep dat in 1971 uitkwam bevestigde de indruk dat een kleine groep financiële en industriële managers een zeer grote machtspositie inneemt. De definitieve resultaten van dit onderzoek zijn nu verschenen in de vorm van een omvangrijk boekwerk, dat voor ieder die meer wil weten over ekonomiese macht in Nederland verplichte lektuur is.
Graven naar macht valt uiteen in twee delen: een deel waarin de onderzoekmethode uiteen gezet wordt en een deel waarin de resultaten van het onderzoek beschreven worden. Daaruit blijkt bijv. dat 84 van de 86 grootste Nederlandse ondernemingen direkt of indirekt met elkaar verbonden zijn door 873 dubbelfunkties, gedragen door 195 personen. Binnen dit netwerk bestaat weer een bijzonder hecht verbonden kern die 17 bedrijven omvat (onder meer Amro, ABN, Delta Lloyd, KLM, Rijn-Schelde en Akzo). In dit geheel nemen de banken en verzekeringsmaatschappijen een dominerende positie in. Veel aandacht hebben de onderzoekers besteed aan de verbindingen tussen overheid en bedrijfsleven. Van de 86 bedrijven zijn er maar liefst 80 die direkt via een of meer dubbelfunkties met de overheid verbonden zijn, waarbij de ministeries van ekonomiese zaken en van onderwijs vooral de voorkeur van het bedrijfsleven blijken te hebben. Overigens is meneer Mertens, die zijn stelling na zeven jaar bevestigd ziet, ondertussen staatssekretaris geworden. Zo gaat dat in Nederland. (HR)

(H.M. Helmers, R.J. Mokken, R.C. Plijter, F.N. Stokman, Graven naar macht - op zoek naar de kern van de Nederlandse economie; Van Gennep Amsterdam/1975; prijs f 37,50)

ARTHUR LEHNING EN HET ANARCHISME

hans ramaer
ARTHUR LEHNING EN HET ANARCHISME

BIBLIOGRAFIE

GESPREK MET ARTHUR LEHNING

arthur lehning
OVER LIBERTAIR-MARXISME
OVER BAKOENIN EN IMPERIALISME
OVER ANARCHO-SYNDIKALISME
OVER REFORMISME

BOEKBESPREKINGEN

prijs: 2 gulden